

મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ વિરચિત

દાન બત્રીશી

: સંકલન :

પૂ. આ. ભ. શ્રી. વિ. ચન્દ્રગુપ્ત સૂ. મ.

: પ્રકાશક :

શ્રી અનેકાન્ત પ્રકાશન

મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્દયશોવિજયજી મહારાજ
વિરચિત 'દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાત્રિંશિકા' પ્રકરણાન્તર્ગત

દાન બત્રીશી-એક પરિશીલન

: પરિશીલન:

પૂ. પરમશાસનપ્રભાવક પૂજ્યપાદ સ્વ. આ. ભ. શ્રી. વિ. રામચન્દ્રસૂ. મહાસાગર
પદ્મલોકાર પૂ. સ્વ. આ. ભ. શ્રી. વિ. મુક્તિચન્દ્ર સૂ. મ. સા. ના શિષ્યરત્ન
પૂ. આ. ભ. શ્રી. વિ. અમરગુપ્ત સૂ. મ. સા. ના. શિષ્યરત્ન
પૂ. આ. ભ. શ્રી. વિ. ચન્દ્રગુપ્ત સૂ. મ.

: પ્રકાશન :

શ્રી અનેકાન્ત પ્રકાશન

: આર્થિક સહકાર :

શાહ હરિલાલ મલુકચંદ ખંભાતવાલા પરિવાર

૪, રંગવિહાર સોસાયટી.

પી. ટી. કોલેજ રોડ : પાલડી :

અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૭

દાન બત્રીશી- એક પરિશીલન

પ્રથમ સંસ્કરણ : નકલ - ૧૦૦૦

વિ. સં. ૨૦૫૬

પ્રકાશન : શ્રી અનેકાન્ત પ્રકાશન

માગસર સુદ - દ્વિતીય બીજ

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

મુકુંદભાઈ આર. શાહ

૫, નવરત્ન ફ્લેટ્સ

નવાવિકાસ ગૃહ માર્ગ

પાલડી- અમદાવાદ-૭

જતીનભાઈ હેમચંદ શાહ

છાપરીયાશેરી: મહીધરપુરા

સુરત - ૩૯૫૦૦૭

વિજયકર કાંતિલાલ ઝવેરી

પ્રેમવર્ધક ફ્લેટ્સ

નવા વિકાસગૃહ માર્ગ-પાલડી

અમદાવાદ- ૩૮૦૦૦૭

જયેશ હરિલાલ શાહ

૪, રંગવિહાર સોસાયટી

પી. ટી. કોલેજ રોડ. પાલડી

અમદાવાદ- ૩૮૦૦૦૭

શા.સૂર્યકાન્ત ચતુરલાલ

મુ. પો. મુરબાડ (જિ. ઠાણે)

: ફોટો કંપોઝિંગ :

કુમાર

૧૩૮- બી. ચંદાવાડી : બીજે માળે:

સી.પી. ટેંક રોડ, મુંબઈ ૪૦૦૦૦૪

-: પરિશીલનની પૂર્વે :-

પૂજ્યપાદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજએ વિરચેલાં ગ્રંથરત્નોમાંથી 'દ્વાત્રિંશદ્-દ્વાત્રિંશિકા' નામના ગ્રંથરત્નનું પરિશીલન કરવાના પ્રારંભે પ્રથમ દાનદ્વાત્રિંશિકાનું પરિશીલન આ પુસ્તકમાં કરાયું છે. આ પૂર્વે દીક્ષાદ્વાત્રિંશિકાનું પરિશીલન પ્રગટ થયું છે. આ રીતે દરેક દ્વાત્રિંશિકાનું પરિશીલન પ્રગટ કરવાનો વિચાર છે. પૂજ્યપાદ મહામહોપાધ્યાયજી મહારાજનાં ગ્રંથરત્નો અંગે હું કશું જણાવું- એના બદલે જિજ્ઞાસુ આત્માઓ એ ગ્રંથરત્નોના અધ્યયન દ્વારા ગ્રંથરત્નોનો પાવન પરિચય પ્રાપ્ત કરી લે-એ જ સારું છે. જિજ્ઞાસુવર્ગની અનુકૂળતા માટે આ એક અલ્પ પ્રયત્ન છે. નીચે જણાવેલા પૂજ્યપાદશ્રીના પાવન પરિચયના મનનથી સમજાશે કે અપ્રતિમ પ્રતિભાના સ્વામી દ્વારા નિર્માણ પામેલા ગ્રંથનું પરિશીલન કરવા માટે આ પ્રયત્ન ખરેખર જ અલ્પતમ છે.

અનંતોપકારી દેવાધિદેવ શ્રી મહાવીરપરમાત્માના પરમતારકશાસનની ઉજ્જવલપ્રભાને ઉજ્જવલતમ બનાવનારા સમર્થ અચિન્ત્ય પ્રભાવશાળી પૂજ્ય પરમગીતાર્થ આચાર્યભગવન્તાદિ દિવ્યપુરુષોની પાવન પરંપરામાં પૂજ્યપાદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનું જે સ્થાન છે - તેનો ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં આપણને સૌને સારી રીતે પરિચય છે. આજથી ત્રણસો વર્ષ પૂર્વે થઈ ગયેલા ઉપાધ્યાયજી મહારાજના એ જીવનકાળનો વિચાર કરીએ તો પૂજ્યપાદશ્રીજીનું નિર્મળ સાધનામય જીવન; અદ્ભુત અને ચમત્કારપૂર્ણ

જણાશે. એક બાજુ ક્રિયાનું શૈથિલ્ય અને બીજી બાજુ અજ્ઞાનનું સામ્રાજ્ય : આવી વિષમસ્થિતિમાં નિર્મળ ચારિત્રની સાધના સાથે શુદ્ધક્રિયા અને સમ્યગ્જ્ઞાનથી પોતાના જીવનને વાસિત બનાવવાનું કાર્ય કેટલું કપરું છે - એ આપણે સમજી શકીએ છીએ. ભૂતકાળની વિશિષ્ટ સાધના ન હોય તો કોઈ પણ રીતે; કઠોર સાધનામય જીવન જીવવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય નહિ.

વિ. સં. ૧૬૬૫ માં ઉત્તરગુજરાતના ધીણોજ ગામની બાજુના કહ્નોડુ ગામમાં જેઓશ્રીનો પુણ્ય જન્મ થયો હતો - તે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મ. ને બાલ્યકાળમાં જ પોતાની અદ્ભુત સ્મરણશક્તિના પ્રભાવે પરમપારમેશ્વરી પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. પ્રસંગ એવો બનેલો કે - પૂ. ઉપાધ્યાયજી મ. ની માતાને શ્રી ભક્તામરસ્તોત્રનું શ્રવણ કર્યા વિના ભોજન નહિ કરવાનો નિયમ હતો. એ પ્રમાણે એકવાર પોતાના પુત્રની સાથે શ્રી ભક્તામરસ્તોત્રનું શ્રવણ કરવા પૂ. ગુરુભગવન્ત પાસે તેઓશ્રી ગયાં હતાં. તે વખતે તે સ્તોત્રના એક વારના જ શ્રવણથી પૂજ્યશ્રીને યાદ રહેલું. ત્યાર બાદ એક વાર વરસાદના કારણે પૂજ્યશ્રીની માતા સ્તોત્રનું શ્રવણ કરવા પૂ. ગુરુભગવન્ત પાસે જઈ શક્યાં નહિ. ત્રણ દિવસના ઉપવાસના અંતે પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજને પોતાની માતાને ઉપવાસનું કારણ પૂછતાં માતાના નિયમને જાણ્યો. ત્યાર બાદ તેમની સંમતિપૂર્વક માતાને ભક્તામરસ્તોત્ર સંભળાવ્યું અને પારણું કરાવ્યું. આ રીતે પૂજ્યશ્રીની અદ્ભુત સ્મરણશક્તિના પ્રસંગને જાણીને પૂ. ગુરુભગવન્તે પૂજ્યશ્રીની માતા પાસે પૂજ્યશ્રીની માંગણી કરી અને ત્યાર બાદ અત્યન્ત ઉદ્ઘાસપૂર્વક

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજની માતાએ પોતાના પુત્રનું પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને સમર્પણ કર્યું. આ રીતે કાલાન્તરે રત્નત્રયીની નિર્મળ સાધનામાં પૂજ્યશ્રી લીન બન્યા. પ્રબળ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમના પ્રભાવે ઉત્કટ પ્રખરપ્રતિભાદિ અસાધારણ સામર્થ્યથી પૂજ્યપાદશ્રીએ ખૂબ જ અલ્પસમયમાં ગણનાપાત્ર સમ્યગ્જ્ઞાનનું સંપાદન કર્યું. પરમશ્રદ્ધેય અનન્યસાધારણ બુદ્ધિપ્રતિભાદિ ગુણોથી ભાવિત શ્રદ્ધાસંપન્ન શ્રાવકવર્ગની સહાયથી પૂજ્યશ્રીને વિદ્યાના ધામ સમાન કાશીમાં અધ્યયન કરવાની અનુકૂળતા મળી. ત્યાંની ત્રણ વર્ષની સ્થિરતા દરમિયાન ન્યાયશાસ્ત્રોનું પરિપૂર્ણ અધ્યયન કરી અને કેટલાંક વર્ષ કાશીની આજુબાજુ રહી અન્યદર્શનશાસ્ત્રોનું તલસ્પર્શી અધ્યયન કરી પૂજ્યશ્રીએ પરસમયનું રહસ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. એ વખતે અન્ય પંડિતોને વાદમાં હરાવનાર સમર્થવાદીને પોતાની અનેકાંતવાદની વિજયવન્તી શૈલીથી હરાવીને પૂજ્યશ્રીએ પોતાના અધ્યાપકગુરુવર્ગ દ્વારા ‘ન્યાયવિશારદ’નું બિરુદ પ્રાપ્ત કર્યું. આ પ્રસંગ, પૂજ્યશ્રી માટે જ નહિ પરંતુ સમગ્ર પરમતારક શ્રી જિનશાસન માટે ગૌરવપ્રદ હતો. જે વખતે જૈનેતર દાર્શનિક વિદ્વાનો, જૈનોનો પડછાયો પણ પોતાની ઉપર ન પડે એની કાળજી રાખતા હતા; તેવા વખતે એવા વિદ્વાનવર્ગ દ્વારા આ રીતે ‘ન્યાયવિશારદ’ તરીકેનું બિરુદ પ્રાપ્ત કરવું એ ખરેખર જ શ્રી જિનશાસનની સર્વોપરિતાનો જ એક વિજય હતો.

આ રીતે કાશીમાં પરદર્શનનું પરિપૂર્ણ અધ્યયન કરી પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ગુજરાતમાં વિચરતા હતા. તે દરમિયાન મોટે ભાગે ગ્રંથાલેખનમાં તત્પર બની તેઓશ્રી વ્યાખ્યાનાદિની પ્રવૃત્તિથી પર રહેતા. કહેવાય છે કે એક ગામમાં પૂજ્યપાદ મહામહોપાધ્યાય

શ્રીમદ્ વિનયવિજયજી મહારાજ જ્યારે પ્રવચન કરતા હતા ત્યારે જૈનેતર વિદ્વાનો વ્યાખ્યાન દરમ્યાન પ્રશ્નો પૂછી-પૂછીને પૂજ્યશ્રીને મૂંઝવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. એટલે એકવાર પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વ્યાખ્યાન માટે બિરાજમાન થયા અને વ્યાખ્યાનની શરૂઆતમાં જ પ્રશ્નો પૂછનારને જણાવી દીધું કે પ્રશ્ન દરમ્યાન પ વર્ગનો કોઈ પણ વર્ણ ઉચ્ચારવાનો નહિ અને એના જવાબમાં પણ પ વર્ગના કોઈ પણ વર્ણ ઉચ્ચારવામાં નહિ આવે. પાછળથી પ્રશ્નકર્તાઓની એ અંગેની અશક્તિ જાણીને તેઓને ગમે તે રીતે પ્રશ્નો પૂછવાની રજા આપી. અને પૂજ્યશ્રીએ તો પ વર્ગના ઉચ્ચારણ વિના જ સર્વ પ્રશ્નોના જવાબ આપી વિદ્વાનોને પોતાના શબ્દ ઉપરના પ્રભુત્વની પ્રતીતિ કરાવી હતી. આવી તો કંઈ કેટલીય કિંવદન્તીઓ પૂજ્યશ્રીના વિષયમાં પ્રચલિત છે.

કહેવાય છે કે પૂજ્યશ્રી જ્યારે કાશીથી વિદ્યાભ્યાસ કરી ગુજરાતના કોઈ એક ગામમાં પધાર્યા ત્યારે એક દિવસ સાંજના પ્રતિક્રમણ દરમ્યાન પૂજ્યશ્રીને કોઈ એક શ્રાવકે સજ્જાય બોલવાની વિનંતી કરી. ત્યારે પાંચ ગાથાની નાની સજ્જાય પૂજ્યશ્રી બોલ્યા. તેથી એ શ્રાવકે મોટી સજ્જાય ફરમાવવા જણાવ્યું. પરંતુ ત્યારે પૂજ્યશ્રીએ ‘નથી આવડતી’ એમ જણાવ્યું. એટલે પેલા શ્રાવકે કહ્યું કે ‘શું કાશીમાં રહીને ઘાસ કાપ્યું ?’ ત્યાર બાદ બીજા દિવસે સાંજે પ્રતિક્રમણમાં સજ્જાય બોલવાના પ્રસંગે પૂજ્યશ્રીએ સમકિતના સડસઠબોલની કે સાડાત્રણસો ગાથાની સ્તવનરૂપ સજ્જાયની નવી જ રચના કરવા સાથે બોલવાની શરૂઆત કરી. એક પછી એક ઢાળો

બોલાતી ગઈ. પણ સજ્જાય પૂર્ણ થતી ન હોવાથી પેલા શ્રાવકે કહ્યું કે ‘બસ હવે !’ ત્યારે પૂજ્યશ્રીએ પણ કહ્યું કે ‘ના, આ તો કાશીમાં કાપેલા ઘાસના પૂળા બાધું છું.’ આ સાંભળી શ્રાવકે અવિનય અંગે પૂજ્યશ્રીની ક્ષમા ચાચી. આ પ્રસંગ સાચો હોય કે ન પણ હોય પરંતુ પૂજ્યશ્રીના વર્તમાન સાહિત્ય ઉપરથી તેઓશ્રીનું ગ્રંથ રચવાનું અદ્ભુત સામર્થ્ય સ્પષ્ટપણે પ્રતીત થાય છે.

પૂજ્યશ્રીના વિષયમાં એવી પણ એક વાત ચાલે છે કે પૂજ્યશ્રી પોતાની સ્થાપનાજીની ઠવણી ઉપર ચાર ધ્વજ રાખતા હતા. તેની પાછળ હેતુ એ હતો કે ‘ચારે દિશામાં જે કોઈ વિદ્વાન હોય તે તેઓશ્રીને જીતીને પોતાની વિજયશ્રી ફેલાવે.’ આવું જાણીને એક વૃદ્ધાએ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજનું માન દૂર કરવા તેઓશ્રીને કહ્યું કે ‘સાહેબ ! જે આપશ્રી ચાર ધ્વજ રાખો, તો અનંતલબ્ધિસંપન્ન શ્રી ગૌતમસ્વામી મહારાજ કેટલી ધ્વજ રાખતા હશે !’ વૃદ્ધ શ્રાવિકાના કથનનું તાત્પર્ય જાણીને પૂજ્યશ્રીએ તુરત જ ઠવણી ઉપરથી ધ્વજઓ દૂર કરી.

પૂજ્યપાદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના જીવનપ્રસંગોમાં આવી કેટલીય વાતો પ્રસિદ્ધ છે. તે કેટલા અંશે સાચી છે એ તો અનંતજ્ઞાનીઓ જાણે. પરંતુ તેઓશ્રીએ રચેલા વિવિધ ગ્રંથોમાં પોતાના હૃદયના જે ભાવોનું પ્રતિબિંબ સંક્રમાવ્યું છે- એ જોતાં ઉપર જણાવેલી વાતોમાં વિશ્વાસ મૂકવાનું મન થતું નથી. તેઓશ્રીની સર્વતોમુખી પ્રતિભા; નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન; સમ્યક્ચારિત્ર પ્રત્યેનો અવિહ્વ રાગ; શ્રી જિનાજ્ઞા પ્રત્યેનું અસાધારણ સમર્પણ; શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના વચન પ્રત્યેનો અદ્ભુત રાગ; પરમતારક શ્રી

જિનાગમોનું તલસ્પર્શી પરિશીલન; દેવાધિદેવ શ્રી વીતરાગપરમાત્માના પરમતારક શાસનની પ્રાપ્તિથી અનુભવેલો સ્વાભાવિક આનંદ... વગેરેના યથાર્થસ્વરૂપે દર્શન કરાવનારા તેઓશ્રીના ગ્રંથોના પરિશીલનથી આત્માને જે આનંદની અનુભૂતિ થાય છે તે વર્ણનાતીત છે. તેઓશ્રી દ્વારા સર્જાયેલા અગાધ સાહિત્યમાંથી આજે જે ભાગ ઉપલબ્ધ છે એ પણ આપણા સૌના પરમપુણ્યોદયનું જ એક ફળ છે. એની પ્રત્યે ઉદાસીનતા બતાવવાનું મુમુક્ષુ આત્માને તો કોઈ પણ રીતે ન પાલવે. ૧૪૪૪ ગ્રંથોના પ્રણેતા સૂરિપુરંદર આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના ગ્રંથો આપણા સુધી પહોંચ્યા એમાં એકમાત્ર પૂજ્યપાદ ઉપાધ્યાયજી મહારાજનો નિર્મળ પ્રયત્ન કારણ છે. તેઓશ્રીના સમકાલીન શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ, મહામહોપાધ્યાય શ્રી માનવિજયજી મહારાજ; મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ આદિ અનેક વિદ્વાન શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓની અપેક્ષાએ પૂજ્યશ્રીની શાસ્ત્રરચના- પદ્ધતિ; પદાર્થના પરમરહસ્યને પ્રાપ્ત કરાવવા માટેનું એક અનોખું વિશિષ્ટ સાધન છે.

શ્રીમદ્ આનંદઘનજી મહારાજની અધ્યાત્મિકતા એ વખતે ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ હતી. પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજને તેઓશ્રીને મળવાની ઘણી જ ભાવના હતી. એકવાર પૂજ્યશ્રી અધ્યાત્મભાવને ઉદ્દેશી વ્યાખ્યાન કરી રહ્યા હતા, ત્યારે શ્રોતાવર્ગમાં એક વૃદ્ધ સાધુ પણ હતા. વ્યાખ્યાનથી પ્રભાવિત બનેલા એ શ્રોતાવર્ગમાં પેલા વૃદ્ધસાધુના મુખ પર જોઈએ તેવી પ્રસન્નતા ન જણાઈ, ત્યારે પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે તેમને વ્યાખ્યાન કરવા વિનંતી કરી. એ મુજબ ત્રણ કલાક તેઓએ પ્રવચન કર્યું. તેનાથી પ્રભાવિત બની પૂજ્યશ્રીએ તેમને તેમનું નામ

પૂજ્યું ત્યારે શ્રીમદ્ આનંદધનજી મહારાજનો પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજને પરિચય થયો. એ વખતે આઠ શ્લોકની અષ્ટપદીથી તેમની સ્તવના કરી હતી. કહેવાય છે કે એ વખતે શ્રીમદ્ આનંદધનજી મહારાજે પણ એ જ રીતે અષ્ટપદીથી પૂજ્યશ્રીની પણ સ્તવના કરી હતી, પરંતુ એ અષ્ટપદી અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી.

શ્રીમદ્ આનંદધનજી, એ વખતે ખરા અર્થમાં અવધૂત તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. કોઈ કોઈ વાર જ તેઓશ્રી જનસંપર્કમાં આવતા. મોટે ભાગે તેઓ જનસંપર્કથી દૂર રહેતા. તેમની આધ્યાત્મિકતાની સાથે ચમત્કારશક્તિ વગેરે અનેકાનેક સિદ્ધિઓ પણ પ્રસિદ્ધ હતી. કહેવાય છે કે એક વાર રાજાની રાણીને પુત્ર થતો ન હોવાથી રાજાના દુરાગ્રહથી શ્રીમદ્ આનંદધનજીએ એક તાવીજ બનાવીને રાણીને બાંધવા આપ્યું. યોગાનુયોગ થોડા સમયે રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. રાજાએ ખુશ થઈને આનંદધનજી મહારાજને ખબર આપ્યા અને જણાવ્યું કે “આપની કૃપાનું ફળ છે.” ત્યારે આનંદધનજી મહારાજએ તાવીજ મંગાવીને તેમાંનો કાગળ રાજાને વંચાવ્યો. તેમાં લખ્યું હતું, “રાજાકી રાનીકો લડકા હો યા ન હો ઉસમેં આનંદધનજી કો ક્યા ?” આ વાંચીને રાજાને આનંદધનજીની નિરૂપૃહતાની ખાતરી થઈ. શ્રીમદ્ પાસે સુવર્ણસિદ્ધિ હતી. કહેવાય છે કે એ અંગે પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે તેઓશ્રી પાસે પ્રાર્થના કરી હતી. પરંતુ શ્રીમદે વાત ઉડાવી દીધી. એવું પણ કહેવાય છે કે શ્રીમદ્ આનંદધનજી મહારાજે સુવર્ણસિદ્ધિ આપવા માટે પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજને પોતાની પાસે બોલાવ્યા હતા. પૂજ્યશ્રીને બોલાવ્યા એટલે તેઓશ્રી આવેલા. આઠ દિવસ સુધી ધીરજ રાખીને કોઈ જ વાત ન કરી પણ ત્યાર બાદ પૂજ્યશ્રીએ પોતાને શા માટે

બોલાવ્યો છે-એ પૂછ્યું. ત્યારે શ્રીમદ્ આનંદધનજી મહારાજે જણાવ્યું કે ‘કામ વગર તો નહિ જ બોલાવ્યા હોય ને ? સુવર્ણસિદ્ધિ આપવાની ભાવનાથી તમોને બોલાવ્યા હતા, પરંતુ હવે ભાવના નથી.’ આ પ્રમાણે કહીને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજને તેઓશ્રીએ સુવર્ણસિદ્ધિ આપી નહિ. આ બંને વાતમાં કેટલો અંશ સાચો છે -એ કહેવું શક્ય નથી. પરંતુ મહામહોપાધ્યાયજી મહારાજ પાસે જે સિદ્ધિ હતી તેની આગળ સુવર્ણસિદ્ધિનું કોઈ જ મૂલ્ય નથી. આત્માને પરમાત્મા બનાવી શકે એવા શુદ્ધજ્ઞાનપ્રવાહને વહેવરાવવાનું સામર્થ્ય એ વખતે માત્ર પૂજ્યશ્રીમાં હતું. આજ સુધીમાં પણ આવા સમર્થ ગ્રંથકારપરમર્ષિની પ્રાપ્તિ આપણને થઈ નથી. આજનું વાતાવરણ જોતાં આવા સમર્થ શક્તિસમ્પન્ન જ્ઞાની ભગવંતોનો ભવિષ્યમાં સુયોગ મળે- એવું પણ જણાતું નથી. કાશીમાં અધ્યયનકાળ દરમિયાન ગંગાનદીના કિનારે એકવીસ દિવસની સાધના દ્વારા જેઓએ સરસ્વતીદેવીને સિદ્ધ કરી હતી, તેઓશ્રીને સુવર્ણસિદ્ધિ મળે કે ન મળે એથી શો ફરક પડવાનો હતો ? તેઓશ્રીએ સરસ્વતીદેવીની કૃપાથી સર્જેલા ગ્રંથોનું મૂલ્ય સુવર્ણથી પણ વિશેષ છે. પરંતુ ભૌતિક સુંદર સામગ્રીમાં જ શ્રેયઃ સમજનારાઓને એ સમજાવવાનું કોઈ પણ રીતે શક્ય નથી. શ્રી વીતરાગપરમાત્માનું પરમતારક શાસન આવા કોઈ પણ ભૌતિક ચમત્કારોથી પ્રભાવવતું નથી, પરંતુ તેના લોકોત્તરસ્વરૂપના કારણે જ પ્રભાવવતું છે. એ લોકોત્તર સ્વરૂપના દર્શન કરાવવાનો પ્રયત્ન કરનારા પરમોપકારી શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓ જ ખરેખર પરમશાસનપ્રભાવક છે.

અધ્યાત્મસાર; અધ્યાત્મોપનિષદ્; અધ્યાત્મમતખંડન;

અધ્યાત્મમતપરીક્ષા; નયરહસ્ય; નયપ્રદીપ; નયોપદેશ; ન્યાયાલોક;
 જૈનતર્કભાષા; જ્ઞાનબિંદુ; ન્યાયખંડનખાદ્ય; માર્ગપરિશુદ્ધિ;
 ઉપદેશરહસ્ય; વૈરાગ્યકલ્પલતા; દ્વાત્રિંશદ્-દ્વાત્રિંશિકા; જ્ઞાનસાર;
 યતિલક્ષણસમુચ્ચય; ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય; સામાચારી-પ્રકરણ;
 પ્રતિમાશતક; ભાષારહસ્ય; અધ્યાત્મોપદેશ; સ્યાદ્વાદરહસ્ય;
 પ્રમાણરહસ્ય; અનેકાન્તવ્યવસ્થા; જ્ઞાનાર્ણવ; ધર્મપરીક્ષા અને
 પંચનિર્ગ્રન્થી....વગેરે અનેકાનેક ગ્રન્થોના સર્જનથી પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી
 મહારાજએ આપણી ઉપર ખૂબ ખૂબ અનુગ્રહ કર્યો છે. તેમ જ
 સ્યાદ્વાદકલ્પલતા, કર્મપ્રકૃતિ, ષોડશકપ્રકરણવૃત્તિ, યોગવિંશિકા,
 અષ્ટસહસ્રીવિવરણ આદિ અનેક ટીકાગ્રંથોનું સર્જન કરી પૂજ્યશ્રીએ
 અન્ય શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓના શાસ્ત્રના પરમાર્થને આપણા સુધી
 પહોંચાડ્યો છે. સંસ્કૃત-પ્રાકૃતભાષામાં રચાયેલા અગાધ સાહિત્ય
 સિવાયનું ગુજરાતી કે હિંદી વગેરે ભાષામાં પૂજ્યશ્રીએ રચેલું સાહિત્ય
 પણ ખૂબ જ વિશાળ છે. દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ, જંબુસ્વામીનો રાસ,
 સમાધિશતક, સમતાશતક, ૩૫૦, ૧૫૦ અને ૧૨૫ ગાથાનાં સ્તવનો;
 મૌન એકાદશીનું સ્તવન, ત્રણ ચોવીશી, અઢાર પાપસ્થાનકની સજ્જાય,
 આઠ યોગદૃષ્ટિની સજ્જાય, સમકિતના સડસઠ બોલની સજ્જાય,
 અગિયાર અંગની સજ્જાય અને સંયમશ્રેણીની સજ્જાય વગેરે અનેક
 કૃતિઓ દ્વારા પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજએ આગમગ્રંથોના ગૂઢ
 ભાવોને ખૂબ જ સ્પષ્ટપણે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ બધું
 સાહિત્ય જોતાં તે વખતના વિદ્વાનવર્ગે પૂજ્યશ્રીને શ્રુતકેવલીની પ્રતીતિ
 કરાવનારા તરીકે વર્ણવ્યા છે - તે યથાર્થ લાગ્યા વિના નહિ રહે.

આ રીતે ૮૦ વર્ષના પોતાના જીવનનો લગભગ સમગ્ર સમય શ્રુતજ્ઞાનની ઉપાસનામાં વ્યતીત કરનારા પૂજ્યપાદ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વિ. સં. ૧૭૩૪ના મહા સુદ ૫ ના દિવસે ડભોઇ મુકામે કાળધર્મ પામ્યા. તેઓશ્રીએ આરંભેલી શ્રુતસાધના આ રીતે વિરામ પામી. પૂજ્યશ્રીની અનન્યસાધારણ જ્ઞાનોપાસનાએ દરેક શ્રુતપ્રેમી ભવ્યાત્માઓના હૃદયમાં પૂજ્યશ્રીને પ્રતિષ્ઠિત કર્યા છે. શ્રી અરિહંતપરમાત્માના પરમતારક શાસનના કોઇ પણ ઉપાસક; પૂજ્યશ્રીને ક્યારે પણ ભૂલી શકશે નહિ. અન્તે પૂજ્યપાદશ્રીના અગાધજ્ઞાનપ્રવાહમાં નિમગ્ન બની આપણા આત્માને પરમાત્મા બનાવવા આપણે સૌ પ્રયત્નશીલ બની રહીએ એ જ એકની એક અભ્યર્થના છે....

આ. વિ. ચન્દ્રગુપ્ત સૂરિ

જૈન ઉપાશ્રય

છાપરીયા શેરી: મહીધરપુરા

સુરત. વિ.સં. ૨૦૫૬

કા.વ. ૫ શનિવાર

જામો ડ ત્યુ ણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ ।

દ્વાત્રિંશતો વાચકમુખ્યજાત-દ્વાત્રિંશિકાનાં બુધદુર્ગમાણામ્ ।
ભવન્તુ ગમ્યા અવિશાલબોધૈ બુદ્ધ્યેતિ સારાર્થમિહાતનોમિ ॥

ઇન્દ્રોના સમુદાયથી જેઓશ્રીનાં ચરણયુગલ સારી રીતે નમસ્કૃત થયેલાં છે તે શ્રી જિનેશ્વરદેવને આશ્રયીને રહેલી જેણીને યોગીઓ પણ સારી રીતે નમે છે તે ભારતી-સરસ્વતી મને ભારતી-વાણીને સારી રીતે સદા આપે.

કલ્યાણસ્વરૂપ અનેક શાસ્ત્રના અર્થોનો મનમાં સંગ્રહ કરીને દ્વાત્રિંશદ્-દ્વાત્રિંશિકા પ્રકરણનો પ્રારંભ કરનારા ગ્રન્થકાર પરમર્ષિ ચાર પ્રકારના ધર્મમાં પ્રથમ હોવાથી પરમમંગલસ્વરૂપ દાનની બત્રીશી (દ્વાત્રિંશિકા) પ્રથમ કહે છે. અર્થાદ્ દાનદ્વાત્રિંશિકાની રચના પ્રથમ કરે છે.-

ऐन्द्रशर्मप्रदं दानमनुकम्पासमन्वितम् ।

भक्त्या सुपात्रदानं तु मोक्षदं देशितं जिनैः ॥ १-१ ॥

અનુકમ્પાથી યુક્ત દાન ઇન્દ્રસંબન્ધી સુખને આપનારું છે. અને ભક્તિપૂર્વક સુપાત્રને અપાતું દાન તો મોક્ષને આપનારું છે - આ પ્રમાણે શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ ઉપદેશ્યું છે. આ પ્રમાણે પ્રથમ શ્લોકનો અર્થ છે. કહેવાનો આશય એ છે કે ; સામાન્યથી અહીં 'દાનદ્વાત્રિંશિકા' (દાન-બત્રીશી)માં અનુકંપાદાન અને સુપાત્રદાન-આ બે દાનનો વિચાર કર્યો છે. એમાં અનુકંપાપૂર્વક જે દાન છે તેને અનુકંપા-સમન્વિત દાન કહેવાય છે. ઇન્દ્રસંબન્ધી જે સુખ છે તેને ઐન્દ્રશર્મ કહેવાય છે. અનુકમ્પાસમન્વિત દાન આપવાથી ઇન્દ્રસંબન્ધી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં ઇન્દ્રસંબન્ધી સુખથી સાંસારિક સુખમાત્રનું ગ્રહણ કરવાનું

છે. અનુકંપાદાનથી કોઈ પણ સાંસારિક સુખ પ્રાપ્ત થતું હોય છે. આમ છતાં ‘ઐન્દ્રશર્મપ્રદમ્’ આ પ્રમાણે નિર્દેશ કરવાનું કારણ એ છે કે જે આ, ગ્રન્થકારશ્રીનું ઈષ્ટ બીજ છે. તેના પ્રણિધાન માટે તેનો પ્રથમ નિર્દેશ કર્યો છે. અન્યથા આ લોકનાં સાંસારિક સુખોનો પ્રથમ નિર્દેશ કરીને તેનાથી પરલોકસંબન્ધી ઇન્દ્ર વગેરેના સુખનો સંગ્રહ કર્યો હોત.

ભક્તિથી અપાતું સુપાત્રદાન મોક્ષને આપનારું છે-તેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવે વર્ણવ્યું છે. સુપાત્રદાન સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ દ્વારા મોક્ષકળનું કારણ છે -એ પ્રમાણે શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં જણાવ્યું છે॥ ૧-૧ ॥

અનુકમ્પા અને ભક્તિના વિષય જણાવાય છે -

અનુકમ્પાનુકમ્પ્યે સ્યાદ્ ભક્તિઃ પાત્રે તુ સઙ્ગતા ।

અન્યથાધીસ્તુ દાતૃણામતિચારપ્રસજ્જિકા ॥ ૧-૨ ॥

“ અનુકમ્પ્ય (અનુકમ્પાપાત્ર) માં અનુકમ્પા હોય અને સાધુ મહાત્મા વગેરે સત્પાત્રમાં ભક્તિ સંગત છે. આનાથી વિપરીત બુદ્ધિ એટલે અનુકમ્પ્યને સુપાત્ર માનવાની અને સુપાત્રને અનુકમ્પ્ય માનવાની બુદ્ધિ દાતાઓને અતિચારનું કારણ બને છે.” - આ પ્રમાણે બીજા શ્લોકનો અર્થ છે.

આશય એ છે કે અનુકમ્પા કરવા યોગ્યને અનુકમ્પ્ય કહેવાય છે. અનુકમ્પ્યમાં અનુકમ્પ્યત્વનું જ્ઞાન હોય અને તેની અનુકમ્પા કરાય તો ઉચિત છે. અનુકમ્પ્યને આપેલું અનુકમ્પાદાન યોગ્ય છે. આવી જ રીતે પૂ. સાધુભગવન્તાદિ ભક્તિ કરવા યોગ્ય હોવાથી સત્પાત્ર છે. એવા સત્પાત્રમાં ભક્તિથી આપેલું સુપાત્રદાન યોગ્ય છે. પરંતુ આનાથી વિપરીત રીતે અનુકમ્પાપાત્રને સત્પાત્ર અને સત્પાત્રને અનુકમ્પાપાત્ર માનીને અનુક્રમે ભક્તિપૂર્વક સુપાત્રદાન અને અનુકમ્પાદાન કરવાથી તે તે પ્રવૃત્તિ દાતાને અતિચારનું કારણ બને

છે.ન્યાયની પરિભાષામાં આ વાત સમજાવવી હોય તો; ‘સુપાત્રત્વ-પ્રકારક અનુકમ્બ્યવિશેષ્યક બુદ્ધિ અને સત્પાત્રવિશેષ્યક અનુકમ્બ્યત્વ-પ્રકારક બુદ્ધિથી તે તે બુદ્ધિપૂર્વક અનુક્રમે સુપાત્રદાન કરવાથી અને અનુક્રમ્પાદાન કરવાથી અતિચારનું આપાદન થાય છે.’-આ પ્રમાણે સમજાવી શકાય. કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે અનુક્રમ્પાપાત્રની ભક્તિ ન હોય અને ભક્તિપાત્ર સાધુભગવન્તાદિ સ્વરૂપ સત્પાત્રની અનુક્રમ્પા ન હોય. અન્યથા એવું કરનારને અતિચાર લાગે છે.

જોકે અનુક્રમ્પાપાત્ર અસંયતિ જીવોમાં સુપાત્રત્વની બુદ્ધિ કરવાથી એ બુદ્ધિ મિથ્યા હોવાથી અતિચારનું કારણ બને એ સમજી શકાય છે, પરંતુ સંયતિ એવા સુપાત્રમાં અનુક્રમ્બ્યત્વની બુદ્ધિ મિથ્યા ન હોવાથી તેને અતિચારનું કારણ તરીકે માનવાનું કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી. કારણ કે પૂ. સાધુભગવન્તો જ્યારે ગ્લાન (બિમાર) હોય અથવા તો વિહારાદિ વખતે ભૂખ્યા તરસ્યા હોય ત્યારે તેઓશ્રીમાં દુઃખ હોય છે. એ દુઃખનો ઉદ્ધાર કરવાની દાતાને ઇચ્છા હોય છે. તેથી સ્વ- (દાતા)ને ઇષ્ટ એવા દુઃખોદ્ધારનો પ્રતિયોગી જે દુઃખ છે તેનો આશ્રય પૂ. સાધુ-સાધ્વી વગેરે સત્પાત્ર છે અને તેમાં દુઃખાશ્રયતા રહી છે, તે સ્વરૂપ જ અનુક્રમ્બ્યત્વ છે. જેનો ઉદ્ધાર કરવાનો હોય તેને તેનો પ્રતિયોગી કહેવાય છે. દુઃખના ઉદ્ધારનો પ્રતિયોગી દુઃખ છે. આથી સમજી શકાશે કે પોતાને ઇષ્ટ એવા દુઃખોદ્ધારના પ્રતિયોગી એવા દુઃખના આશ્રય સ્વરૂપ અનુક્રમ્બ્ય તો સત્પાત્ર પણ છે. તેથી સત્પાત્રમાં અનુક્રમ્બ્યત્વની બુદ્ધિ મિથ્યા નથી, તો સત્પાત્રમાં અનુક્રમ્બ્યત્વની બુદ્ધિને અતિચારનું કારણ માનવાનું ઉચિત કઈ રીતે ગણાય ?

તોપણ પૂ. સાધુભગવન્તોમાં પોતાની (દાતાની) અપેક્ષાએ હીનત્વ(હલકાપણું) ન હોવાથી સ્વાપેક્ષયા હીનત્વવિશિષ્ટતાદૃશ- દુઃખાશ્રયત્વ સ્વરૂપ અનુક્રમ્બ્યત્વ પ્રામાણિક ન હોવાથી કોઈ દોષ

નથી. કહેવાનો ભાવ એ છે કે અનુકમ્બ્ય (અનુકમ્પાપાત્ર) તેને કહેવાય છે, કે જેમાં પોતાને ઇષ્ટ એવા દુઃખોદ્ધારના પ્રતિયોગી એવા દુઃખનું આશ્રયત્વ હોય અને પોતાની અપેક્ષાએ હીનત્વ પણ હોય. સત્પાત્રમાં તેવા પ્રકારના દુઃખનું આશ્રયત્વ હોવા છતાં દાતાની પોતાની અપેક્ષાએ હીનત્વ નથી. કારણ કે દાતાની અપેક્ષાએ પૂ. સાધુભગવન્તાદિ સત્પાત્ર ઊંચા છે, હલકા નથી. તેથી આવા સત્પાત્રમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબના અનુકમ્બ્યત્વની બુદ્ધિ મિથ્યાસ્વરૂપ જ છે. અને આથી જ તે અતિચારનું કારણ બને છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે ‘અન્યથાધીસ્તુ દાતૃણામતિચારપ્રસજ્જિકા’-આ પ્રમાણે જણાવવામાં કોઈ દોષ નથી.

બીજા લોકોનું આ વિષયમાં એમ કહેવું છે કે- સામાન્ય રીતે પોતાને ઇષ્ટ એવા દુઃખોદ્ધારના પ્રતિયોગી એવા દુઃખના આશ્રયને જ અનુકમ્બ્ય કહેવાય છે. એમાં પોતાની અપેક્ષાએ હીનતાનું જ્ઞાન થવું જ જોઈએ-એ જરૂરી નથી. આવા પ્રકારનું અનુકમ્બ્યત્વનું જ્ઞાન સત્પાત્રમાં થાય તોપણ દોષ નથી. દોષ ત્યારે આવે છે કે જ્યારે સુપાત્ર (સત્પાત્ર) એવા સાધુભગવન્તોની સાથે સહવાસાદિ દોષને લઈને તેઓશ્રીમાં હીનત્વની બુદ્ધિને અનુકમ્બ્યત્વ ઉત્પન્ન કરે; ત્યારે આવી અનુકમ્બ્યત્વની બુદ્ધિ અતિચારનું કારણ બને છે. જ્યારે અનુકમ્બ્યત્વ-બુદ્ધિ હીનત્વની બુદ્ધિને ઉત્પન્ન ન કરે ત્યારે તે અનુકમ્બ્યત્વની બુદ્ધિ અતિચારનું કારણ બનતી નથી. અન્યથા(મિથ્યા)બુદ્ધિઓ, હીન અને ઉત્કૃષ્ટમાં અનુક્રમે ઉત્કર્ષ (સારાપણું) અને અપકર્ષ (હલકાપણું)ની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરાવવા દ્વારા જ અતિચાર-સ્વરૂપ દોષનું કારણ બને છે, નહિ તો નથી બનતી.

આથી જ અનુકમ્પાદાન સાધુમહાત્માઓને અપાતું નથી એવું નથી. અર્થાત્ પૂ. સાધુભગવન્તોને વિશે પણ અનુકમ્પાદાન કરી શકાય છે. કારણ કે ‘આચાર્યભગવન્તની અનુકમ્પા કરવાથી સમગ્ર

ગરબની અનુકમ્પા થાય છે’-આ પ્રમાણે શાસ્ત્રવચન છે. શ્રી અષ્ટક પ્રકરણની ટીકાના અનુસારે આચાર્યભગવન્તાદિને વિશે જો ઉત્કૃષ્ટત્વ (ઉત્કર્ષ) ની બુદ્ધિનો પ્રતિરોધ (પ્રતિબન્ધ) થયો ન હોય તો પૂ. આચાર્ય ભગવન્તાદિની પણ અનુકમ્પા કરી શકાય છે, એમાં કોઈ દોષ નથી. આ મતમાં ભક્તિથી કરેલું સુપાત્રદાન પણ; સુપાત્ર (ગ્રહણ કરનાર)ના દુઃખને દૂર કરવાના ઉપાયરૂપે હોય તો અનુકમ્પાદાનસ્વરૂપ જ છે. પરન્તુ એ દાન સાક્ષાત્ પોતાનું (દાતાનું) જે ઈષ્ટ મોક્ષ છે; તેના ઉપાય સ્વરૂપે અપાતું હોય તો સુપાત્રદાન છે.

ગ્રન્થકાર પરમર્ષિએ ‘સ્વાપેક્ષયા હીનત્વે સતિ સ્વેષ્ટોદધાર-પ્રતિયોગિદુઃખાશ્રયત્વમનુકમ્પ્યત્વમ્’ - આ પ્રમાણે અનુકમ્પ્યનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે-એ મુજબ પૂ. આચાર્યભગવન્તાદિ સુપાત્રની અનુકંપા ન હોય. ‘આચરિય-અણુકંપાણ ગચ્છો અણુકંપિઓ મહાભાગો ’ આ વચનમાં અનુકમ્પા શબ્દ ભક્તિસ્વરૂપ અર્થને સમજાવે છે- એ પ્રમાણે શ્રીકલ્પસૂત્રની ટીકામાં મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજએ જણાવ્યું છે. તેથી જ શ્રીકલ્પસૂત્ર-મૂળમાં ભગવાન શ્રી મહાવીરપરમાત્માની અનુકંપાથી હરિજૈગમેષી દેવે ગર્ભસંહરણ કર્યું- આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે. ત્યાં પણ અનુકંપાનો અર્થ; શ્રીમહાવીર પરમાત્મા પ્રત્યેની ભક્તિ આ પ્રમાણે કર્યો છે. ત્યાં ગર્ભનું સંહરણ ભગવાનનું દુઃખ દૂર કરવા માટેનું ન હતું - એ સુપ્રસિદ્ધ છે....ઈત્યાદિ વિચારવાથી સમજી શકાશે કે બીજાઓએ જણાવેલી વાતમાં ગ્રન્થકારશ્રીને રુચિ નથી....॥ ૧-૨ ॥

અનુકમ્પાનું સ્વરૂપ જણાવાય છે.-

તત્રાદ્યા દુઃખિનાં દુઃખોદ્દિધીર્ષાલ્પાસુખશ્રમાત્ ।

પૃથિવ્યાદૌ જિનાર્ચાદૌ યથા તદનુકમ્પિનામ્ ॥૧-૩ ॥

અનુકમ્પા અને ભક્તિ : એ બેમાં અનુકમ્પા, દુઃખનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાને કહેવાય છે. એ ઇચ્છાને પૂર્ણ કરતી વખતે જે પ્રયત્ન કરાય છે તે પ્રયત્ન અલ્પ જીવોને અસુખ થાય એવો હોય છે. દા. ત. શ્રીજિનેશ્વરદેવની પૂજા કરતી વખતે પૃથ્વીકાયિકાદિ જીવોને વિશે તેની અનુકમ્પા કરનારા જીવો તે જીવોની જેમ અનુકંપા કરે છે; તેમ અહીં પણ સમજવું. “ શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજામાં પૂજા કરનારા; પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની જેમ અનુકંપા કરે છે તેમ અલ્પ જીવોને જેનાથી અસુખ થાય છે એવા પ્રયત્નથી દુઃખીઓના દુઃખનો ઉદ્ધાર કરવાની જે ઇચ્છા છે તેને અનુકમ્પા અને ભક્તિ એ બેમાંથી પહેલી અનુકમ્પા કહેવાય છે.” -આ પ્રમાણે ત્રીજા શ્લોકનો શબ્દશઃ અર્થ છે.

આશય એ છે કે ભક્તિ અને અનુકમ્પા-એ બેનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં પ્રથમ અનુકમ્પાનું સ્વરૂપ આ શ્લોકથી વર્ણવ્યું છે. જેનાથી અલ્પ જીવોને અસુખ થાય છે એવા શ્રમ-પ્રયત્નને ‘અલ્પાસુખશ્રમ’ કહેવાય છે. અસુખ એટલે સુખનો અભાવ. કોઈ પણ જીવને દુઃખ પહોંચાડવાનો પરિણામ ન હોવાથી અને સુખ પ્રાપ્ત કરાવાતું ન હોવાથી અહીં ‘અસુખ’ પદનો પ્રયોગ કર્યો છે. અલ્પ જીવોને અસુખ થાય એવા શ્રમથી દુઃખીના દુઃખને દૂર કરવાની ઇચ્છાને અનુકમ્પા કહેવાય છે. આથી સમજી શકાશે કે પરમાર્થથી બલવદ્ અનિષ્ટનો અનનુબન્ધી એવો જે દુઃખીના દુઃખનો ઉદ્ધાર; તેની ઇચ્છાને અનુકંપા કહેવાય છે. જે ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ પછી નરકાદિ અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ઇષ્ટને બલવદ્ અનિષ્ટનો અનુબન્ધી કહેવાય છે. કોઈ પણ ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ માટે પ્રવૃત્તિ કરીએ તો દરેક પ્રવૃત્તિ વખતે શ્રમ વગેરે અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ તો થતી જ હોય છે. પરંતુ તે બલવદ્ હોતું નથી. અહીં પણ દુઃખીના દુઃખનો ઉદ્ધાર કરવા સ્વરૂપ ઇષ્ટની પ્રવૃત્તિ વખતે એવું ના બનવું જોઈએ કે જેથી ભવાન્તરમાં

આપણે દુર્ગતિનાં ભાજન બનવું પડે. એથી જ જણાવ્યું છે કે અલ્પ જીવોને જેથી અસુખ થાય એવા પ્રયત્નથી જ દુઃખીના દુઃખનો ઉદ્ધાર કરવો. જેનાથી ઘણા જીવોને અસુખ થતું હોય એવો પ્રયત્ન બલવદ્ અનિષ્ટનો અનુબન્ધી બને છે. તેથી તેની વ્યાવૃત્તિ કરવા શ્લોકમાં ‘અલ્પ’ પદનો પ્રયોગ કર્યો છે. અલ્પ જીવોને થતું અસુખ પણ આમ તો અનિષ્ટ જ છે ; પરન્તુ બલવદ્ ન હોવાથી બલવદ્ અનિષ્ટનો અનુબન્ધી ‘અલ્પાસુખશ્રમ’ છે.

શ્લોકના “પૃથિવ્યાદૌ....” આ ઉત્તરાર્ધથી ઉપર જણાવેલી વિગત દૃષ્ટાન્તથી સમજાવી છે. એનો આશય એ છે કે; શ્રીજિનેશ્વરદેવની પૂજા કરતી વખતે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય...વગેરે જીવોને અસુખ થતું હોય છે. આમ છતાં પૂજા કરનારના મનનો ભાવ એ છે કે આવા પ્રકારની ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજાનાં દર્શનાદિથી પ્રતિબોધ પામેલા ભવિષ્યમાં છકાય જીવોની રક્ષા કરવાવાળા બને. આ રીતે સર્વજીવોની રક્ષાના પરિણામ સાથે પૂજા પ્રસંગે થોડા જીવોને અસુખ થાય છે. આવી પૂજા સંબન્ધી પ્રયત્નવિશેષથી સર્વ જીવોના દુઃખના ઉદ્ધારની ઈચ્છા સ્વરૂપ, અનુકમ્પા ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા કરનારા કરે છે.

જોકે શ્રી જિનેશ્વરદેવોની પૂજા એ ભક્ત્યનુષ્ઠાન હોવાથી તેને ઉપર જણાવ્યા મુજબ અનુકંપાપૂર્વકનું અનુકમ્પાનુષ્ઠાન કહેવાનું ઉચિત નથી, પરન્તુ શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ - નિર્મળતા માટે છે; અને સમ્યગ્દર્શનનું લિડ્ગ (કાર્યસ્વરૂપ લિડ્ગ) અનુકમ્પા છે. તેથી તે માટે પણ શ્રી જિનપૂજા છે-એમ માનવામાં કોઈ વિરોધ નથી. શ્રી પંચલિડ્ગી વગેરે ગ્રન્થમાં એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા હોવાથી અમે પણ એ મુજબ કહ્યું છે. ॥ ૧-૩ ॥

અનુકમ્પાના સ્વરૂપમાં ‘અલ્પાસુખશ્રમાદ્’ આના ઉલ્લેખનું

પ્રયોજન જણાવાય છે -

સ્તોકાનામુપકારઃ સ્યાદારમ્ભાદ્ યત્ર ભૂયસામ્ ।

તત્રાનુકમ્પા ન મતા યથેષ્ટાપૂર્ત્તકર્મસુ ॥ ૧-૪ ॥

ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે કે જ્યાં ઘણા જીવોનો આરંભ (હિંસાદિ) થવાથી થોડા જીવોને ઉપકાર થાય છે ; ત્યાં ઇષ્ટ અને પૂર્ત્ત કર્મની જેમ અનુકમ્પા મનાતી નથી. યજ્ઞાદિ અનુષ્ઠાન કરાવનારા ઋત્વિગ્ બ્રાહ્મણો દ્વારા મન્ત્રાદિસંસ્કારપૂર્વક બ્રાહ્મણો સમક્ષ અન્તર્વેદિકામાં જે અપાય છે તે ઇષ્ટ કર્મ છે. અને વાવડીઓ, કૂવા, તળાવ, યજ્ઞાદિગૈત્યો અને અન્નપ્રદાન : આ બધાને પૂર્ત્ત કર્મ કહેવાય છે.

અહીં સમજી લેવું જોઈએ કે ઇષ્ટ કે પૂર્ત્ત કર્મ સ્થળે નહિ-જેવા થોડા માણસોને દેખીતો (પારમાર્થિક નહિ) લાભ થતો હોય છે; તેથી થોડા લોકો ઉપર ઉપકાર થતો હોય તોપણ મહા-આરંભાદિના કારણે ચિકાર પ્રમાણમાં જીવોની હિંસા વગેરે થાય છે. માટે ઇષ્ટાપૂર્ત્ત-કર્મસ્થળે અનુકમ્પા મનાતી નથી. શ્રી જિનપૂજાદિ વખતે; પૃથ્વી-કાયાદિ થોડા જીવો ઉપર અપકાર બાહ્યદૃષ્ટિએ થવા છતાં ભવિષ્યમાં પૂજાદિનાં દર્શનાદિથી પ્રતિબોધ પામેલા જીવો સકલ જીવોની રક્ષા કરનારા બને, આવી ભાવનાથી ઘણા જીવો ઉપર ઉપકાર છે. તેથી પૂજાદિ અનુષ્ઠાનમાં અનુકમ્પાનો આશય સ્પષ્ટ છે. ઇષ્ટાપૂર્ત્ત કર્મમાં માત્ર ગણતરીના જ જીવોના પણ લૌકિક લાભનો જ આશય હોવાથી સહેજ પણ અનુકમ્પા નથી. અહીં યાદ રાખવું જોઈએ કે અનુકમ્પા પણ લોકોત્તર લાભ (ધર્મ) માટે વિહિત છે. માત્ર ઐહિક લાભના આશયથી કરાતાં અનુષ્ઠાનો અનુકમ્પાના આશયવાળાં નથી. ઇષ્ટાપૂર્ત્ત કર્મોમાં ગ્રન્થકારશ્રીએ સ્પષ્ટપણે અનુકમ્પાનો અભાવ જણાવ્યો છે,

તેથી તેનો ઉપદેશ અપાય નહિ. વાવડીઓ, ફૂવા, તળાવ કે સરોવર ખોદાવવાં, યજ્ઞાદિનાં ચૈત્યો બનાવવાં અને અન્નશાળા વગેરે ખોલાવવી....ઇત્યાદિ પૂર્ત કર્મો છે. નરકાદિ ગતિમાં લઈ જનારાં એ કર્મોનો ઉપદેશ સર્વથા ત્યાજ્ય છે... ॥ ૧-૪ ॥

ઉપર જણાવ્યા મુજબ પૂર્તકર્મમાં અનુકંપા મનાતી ન હોય તો દાનશાળાદિ પણ પૂર્ત કર્મ હોવાથી; વિશિષ્ટ કારણે કરાતા એ કર્મ પણ નહિ કરવા જોઈએ. એમ થાય તો દાનશાળાદિ કર્મના ઉચ્છેદનો પ્રસંગ આવશે - આ શંકાનું સમાધાન કરતાં કહે છે કે -

પુષ્ટાલમ્બનમાશ્રિત્ય દાનશાલાદિકર્મ યત્ ।

તત્તુ પ્રવચનોન્નત્યા બીજાધાનાદિભાવતઃ ॥ ૧-૫ ॥

શ્રીતીર્થંકરપરમાત્માના પ્રવચનની પ્રશંસા, સ્તવના વગેરેના કારણે જે ઉન્નતિ થાય છે, તેથી લોકોને સમ્યગ્દર્શનાદિના બીજનું આધાન અને કમે કરી બીજનો પ્રરોહ વગેરે થાય છે, તેથી આવા પુષ્ટ આલંબન સ્વરૂપ સદ્ભાવકારણની અપેક્ષાએ પ્રદેશી કે સમ્પ્રતિ રાજ વગેરેનું દાનશાળા વગેરે કાર્ય હતું. તેથી તેમાં પૂર્તકર્મત્વનો પ્રસંગ નથી. પ્રવચનની ઉન્નતિનો જે સદ્ભાવ છે તે પુષ્ટ આલંબનને આશ્રયીને કરાતાં દાનશાળાદિ કર્મો ઈષ્ટાપૂર્ત નથી. ॥ ૧-૫ ॥

પુષ્ટાલંબને કરાતાં દાનશાળાદિ કર્મો ઈષ્ટાપૂર્ત નથી-તેનું કારણ જણાવાય છે -

બહૂનામુપકારેણ નાનુકમ્પાનિમિત્તતામ્ ।

અતિક્રામતિ તેનાત્ર મુખ્યો હેતુઃ શુભાશયઃ ॥ ૧-૬ ॥

આશય એ છે કે દાનશાળાદિ કર્મથી પ્રવચનની ઉન્નતિ દ્વારા લોકોને બીજાધાનાદિની સિદ્ધિ થાય છે. અને તેથી કાલાન્તરે મોક્ષની

સિદ્ધિ થાય છે. આ રીતે ઘણા જીવોને ઉપકાર થતો હોવાથી તે દાનશાળાદિ કર્મો અનુકંપાનાં નિમિત્તોનું અતિક્રમણ કરતાં નથી. તેથી અહીં અનુકંપાના ઉચિતફળની પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય હેતુ શુભાશય (શુભભાવ સ્વરૂપ પુષ્ટ આલંબન) છે. દાનશાળાદિના નિર્માણથી અપાતું અન્નાદિનું દાન તો ગૌણ કારણ છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબનો શાસનોન્નતિનો ભાવ વેદસંવેદપદની પ્રાપ્તિ થયા પછી જ આવે છે. મોક્ષ અને સંસારની પ્રાપ્તિના જે હેતુઓ છે તેને યથાર્થપણે જાણવાનું જે આશય-વિશેષે બને છે તે આશયવિશેષને વેદસંવેદપદ કહેવાય છે. જેની પ્રાપ્તિ ચોથા ગુણસ્થાનકે અને પાંચમી દૃષ્ટિમાં થાય છે. આવા આશયને અનુસરવાથી જ નિશ્ચયથી અનુકંપાની પ્રાપ્તિ થાય છે. ઇષ્ટ કે પૂર્ત કર્મમાં એનો સંભવ નથી....॥ ૧-૬ ॥

આશયવિશેષથી જ ફલવિશેષની પ્રાપ્તિ થાય છે - આ વાત નયને આશ્રયીને જણાવે છે-

ક્ષેત્રાદિ વ્યવહારેણ દૃશ્યતે ફલસાધનમ્ ।

નિશ્ચયેન પુનર્ભાવઃ કેવલઃ ફલભેદકૃત્ ॥ ૧-૭ ॥

શ્લોકાર્થ સ્પષ્ટ છે કે વ્યવહારનયને આશ્રયીને ભક્તિપાત્ર અને અનુકંપાપાત્ર - આ પ્રમાણે પાત્રવિશેષાદિને આશ્રયીને; દાનનું ફળ - વિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ભાવવિશેષને કારણે જ ફલવિશેષની પ્રાપ્તિ થાય છે.... ॥ ૧-૭ ॥

ક્ષેત્રાદિવિશેષને આશ્રયીને ફળવિશેષની પ્રાપ્તિ થાય છે - આ પ્રમાણે જે જણાવ્યું છે, ત્યાં કાળની પુષ્ટાલંબનતા (મુખ્યતા) જણાવાય છે-

કાલેડલ્પમપિ લાભાય નાકાલે કર્મં બહવપિ ।

વૃષ્ટૌ વૃદ્ધિઃ કળસ્યાપિ કળકોટિ વૃથાડન્યથા ॥ ૧-૮॥

કહેવાનો આશય એ છે કે યોગ્ય કાળે (અવસરે) અલ્પ એવું પણ કર્મ, લાભનું કારણ બને છે. પરન્તુ અકાળે (અનવસરે) ઘણું પણ કર્મ લાભ માટે થતું નથી. વૃષ્ટિ(વરસાદ) થયે છતે એકાદ કણની કરોડગણી વૃદ્ધિ થાય છે. પરન્તુ વરસાદ થયો ન હોય તો પુષ્કળ કણની પણ વૃદ્ધિ થતી નથી - એ સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય છે. તેથી કોઈ પણ જાતનું શ્રી જિનપૂજાદિ અનુષ્ઠાન; શાસ્ત્રમાં જણાવેલા તે તે નિયત કાળે જ કરવાનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. અન્યથા તે પ્રમાણે ન કરવાથી તે તે અનુષ્ઠાનો અર્થહીન થશે....॥ ૧-૮ ॥

અવસરોચિત અનુકમ્પાદાનના પ્રાધાન્યનું સમર્થન કરવા ભગવાનનું દૃષ્ટાન્ત જણાવાય છે-

ધર્માઙ્ગત્વં સ્ફુટીકર્તુ દાનસ્ય ભગવાનપિ ।

અત એવ વ્રતં ગૃહ્ણન્ દદૌ સંવત્સરં વસુ ॥ ૧-૯ ॥

યોગ્ય અવસરે અલ્પ પણ કાર્ય લાભ માટે જ થતું હોવાથી અનુકમ્પાદાન ધર્મનું અઙ્ગ છે- એ સ્પષ્ટ કરવા માટે દીક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે ભગવાને પણ એક વર્ષ સુધી સુવર્ણ-મહોરોનું દાન આપ્યું. તેથી ધર્મના અવસરે આદરેલું અનુકંપાદાન બધાને પોતાની અવસ્થાને અનુરૂપ ધર્મનું કારણ બને છે-એ સ્પષ્ટ થાય છે. અષ્ટક પ્રકરણમાં પણ જણાવ્યું છે કે; “બધાને પોતાની અવસ્થા પ્રમાણે અનુકમ્પાથી કરેલું દાન પણ ધર્મનું કારણ બને છે- એ જણાવવા માટે બુદ્ધિના નિધાન શ્રી તીર્થંકરપરમાત્માએ વાર્ષિકદાન આપ્યું હતું.”

આથી સમજી શકાશે કે અનુકમ્પાદાનનું કેટલું મહત્ત્વ છે. અનુકંપાદાન પણ વિવેકપૂર્વક કરતાં આવડે તો ચોક્કસ જ ધર્મનું અંગ બન્યા વિના નહિ રહે. વર્તમાનમાં સાચું કહીએ તો દાનનું સ્વરૂપ જ બદલાયું છે. અનુકમ્પાદાન જે આશયથી વિહિત છે તે આશય તો

લગભગ લુપ્ત થયો છે. અનુકંપાદાન કરતી વખતે એટલો તો ઉપયોગ રાખવો જ જોઈએ કે એ દાન પૂર્તકર્મ ન બને ; પરંતુ ધર્મનું અંગ બને. સર્વથા વિવેક વિના કરાતું એ દાન પૂર્તકર્મનું જ કારણ બનશે...॥ ૧-૯ ॥

ઉપર જણાવ્યા મુજબ અનુકંપાદાન ધર્મનું અડગ બનતું હોવાથી પૂ. સાધુભગવન્તોએ પણ તે કરવું જોઈએ-એમ માનવાનો પ્રસંગ આવશે તેથી તેના નિવારણ માટે જણાવાય છે-

સાધુનાઽપિ દશાભેદં પ્રાપ્યૈતદનુકમ્પયા ।

દતં જ્ઞાતાદ્ ભગવતો રઙ્કસ્યેવ સુહસ્તિના ॥ ૧-૧૦ ॥

ભગવાન શ્રી વર્ધમાનસ્વામીના દૃષ્ટાન્તથી આર્ય શ્રી સુહસ્તિસૂરિ મહારાજએ રઙ્કને જેમ દાન આપ્યું હતું; તેમ સાધુભગવન્તે પણ પુષ્ટ આલંબન સ્વરૂપ દશાવિશેષમાં દાન આપ્યું છે. અર્થાદ્ મહાવ્રતધારી એવા સાધુમહાત્માને પણ પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ શાસનની ઉન્નતિ સ્વરૂપ પુષ્ટ આલંબને અનુકંપાદાન કરવામાં દોષ નથી. અનુકંપાદાન; દશાવિશેષમાં દોષાવહ નથી-એ જણાવતાં અષ્ટક પ્રકરણમાં ફરમાવ્યું છે કે “આ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત સ્વરૂપ ભગવાન છે. સર્વવિરતિધર્મનો સ્વીકાર કર્યા પછી પણ અનુકંપાવિશેષથી ચારજ્ઞાનવાળા પરમાત્માએ બ્રાહ્મણને દેવદૂષ્ય આપ્યું હતું. આ રીતે દેવદૂષ્યને આપનારા ભગવાન શ્રીવર્ધમાનસ્વામી આ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત સ્વરૂપ છે.” આથી સમજી શકાશે કે ‘દશાવિશેષમાં સાધુભગવન્તોએ કરેલું દાન; દુષ્ટ નથી કારણ કે તે અનુકંપાનું નિમિત્ત છે, ભગવાને બ્રાહ્મણને આપેલા દાનની જેમ.’ - આ પ્રમાણે અનુમાન કરી; દશાવિશેષે કરેલું અનુકંપાદાન દુષ્ટ નથી એનો નિર્ણય કરી શકાય છે..... ॥ ૧-૧૦ ॥

આ રીતે પુષ્ટ આલંબને પણ પૂ. સાધુભગવન્તો અનુકંપા-
દાન કરે તો અસંયતિને પોષવાના કારણે નરકાદિગતિયોગ્ય કર્મ-
બંધનો પ્રસંગ આવશે - આ શંકા જણાવવા પૂર્વક તેનું સમાધાન
કરાય છે -

ન चाधिकरणं ह्येतद् विशुद्धाशयतो मतम् ।

अपि त्वन्यद्गुणस्थानं गुणान्तरनिबन्धनम् ॥ ૧-૧૧ ॥

“પુષ્ટ આલંબને કરેલું આ અનુકંપાદાન; વિશુદ્ધ આશય
હોવાથી અધિકરણરૂપે મનાતું નથી. પરન્તુ વર્તમાન ગુણોથી ભિન્ન
એવા ગુણોનું સ્થાન મનાય છે; જે ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થનારા ગુણનું
કારણ છે...” આ પ્રમાણે અગિયારમા શ્લોકનો અક્ષરાર્થ છે.

આશય એ છે કે કોઈ પ્રબળ કારણે પૂ. સાધુભગવન્તે કરેલું
અનુકંપાદાન અધિકરણ બનતું નથી. અર્થાત્ અસંયતિના સામર્થ્યને
(તેને દાન આપવા દ્વારા) પુષ્ટ કરવાથી આત્મા નરકાદિ ગતિનો
ભાજન બનતો નથી. કારણ કે પોતાની કક્ષા મુજબ ઉચિત પ્રવૃત્તિનો
વિશુદ્ધ આશય છે. એક જ સરખું દેખાતું કર્મ (કાર્ય) પણ ભાવ-
આશય જુદો હોવાથી જુદું છે - એ સમજી શકાય છે. તેથી પૂ.
સાધુભગવન્તે કરેલું અનુકંપાદાન; નરકાદિ ગતિ પ્રાયોગ્ય કર્મબંધના
કારણ સ્વરૂપ અધિકરણ તો નથી જ; પરન્તુ ગુણાન્તરના કારણભૂત
અન્ય ગુણોનું સ્થાન છે. આ રીતે પુષ્ટ કારણે કરાતા અનુકંપા-દાનમાં
અનર્થ નથી- એ જણાવીને અર્થ(ઈષ્ટ)પ્રાપ્તિને જણાવી છે. શ્લોકમાં
અપિ તુ શબ્દ અભ્યુચ્ચય અર્થમાં પ્રયુક્ત છે. એક વસ્તુ જણાવ્યા
પછી એને જ દૃઢતાપૂર્વક પ્રકારાન્તરથી જણાવાય છે, ત્યારે અભ્યુચ્ચય
હોય છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ અહીં અનુકંપાદાનમાં અનર્થ નથી-એ
જણાવીને અર્થપ્રાપ્તિને જણાવી છે. તેથી એ સૂચિત થાય છે કે કોઈ

પણ રીતે અનર્થનું કારણ; એ અનુકંપાદાન નથી.

અહીં અન્યદ્ એટલે મિથ્યાદૃષ્ટિના ગુણસ્થાનક વગેરેથી ભિન્ન અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિના ગુણસ્થાનકાદિ; તેના જે સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ ગુણો તેનું સ્થાન આ અનુકંપાદાન છે; જે, સર્વવિરતિ વગેરે ગુણોનું કારણ છે. કારણ કે ચોથા, પાંચમા ગુણસ્થાનકે રહેલા જીવોને કાલાન્તરે છઠ્ઠા, સાતમા ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય છે.... ॥ ૧-૧૧ ॥

પુષ્ટાલંબને પણ આ રીતે પૂ. સાધુભગવન્તો અનુકંપા કરે તો “ગિહિણો વેયાવડિયં ન કુજ્જા...” - અર્થાદ્ ‘ગૃહસ્થોનું વૈયાવૃત્ત્ય ન કરવું....’ - આ પ્રમાણેના આગમના વચનનો વિરોધ આવશેઆવી શંકાનું સમાધાન કરાય છે-

વૈયાવૃત્ત્યે ગૃહસ્થાનાં નિષેધઃ શ્રૂયતે તુ યઃ ।

સ ઔત્સર્ગિકતાં બિભ્રન્ નૈતસ્યાર્થસ્ય બાધકઃ ॥ ૧-૧૨ ॥

શ્લોકાર્થ સ્પષ્ટ છે. આશય એ છે કે ગૃહસ્થોનું વૈયાવૃત્ત્ય કરવાનો પૂ. સાધુભગવન્તો માટે શ્રી દશવૈકાલિક વગેરે આગમમાં જે નિષેધ કરાયો છે; તે નિષેધ ઔત્સર્ગિક છે. અને કારણિક અનુકંપાદાન પૂ. સાધુભગવન્તો કરે - એ વિધાન અપવાદિક છે. તેથી અપવાદે વિહિત અનુકંપાદાનનો બાધક; ઔત્સર્ગિક વૈયાવૃત્ત્યનિષેધ થઈ શકશે નહિ. કારણ કે અપવાદ ઉત્સર્ગનો બાધ કરે છે, પરન્તુ ઉત્સર્ગ અપવાદનો બાધ કરતો નથી.... એ સ્પષ્ટ છે. ॥ ૧-૧૨ ॥

આવી જ રીતે ‘સૂચગાંગ’ સૂત્રમાં જે જણાવ્યું છે તેનો પણ વિરોધ આવતો નથી તે જણાવાય છે -

યે તુ દાનં પ્રશંસન્તીત્યાદિ સૂત્રેઽપિ સદ્ગતઃ ।

વિહાય વિષયો મૃગ્યો દશાભેદં વિપશ્ચિતા ॥ ૧-૧૩ ॥

“ જેઓ અનુકંપાદાનને પ્રશંસે છે..’ઈત્યાદિ ‘શ્રી સૂત્રકૃતાંગ’ માં જે જણાવ્યું છે તે પણ પુષ્ટાલંબન સ્વરૂપ દશાવિશેષને ઓડીને અન્ય વિષયમાં હોવાથી તેનો વિષય અન્યત્ર યુક્ત છે તે બુદ્ધિમાને વિચારવું જોઈએ.” આ પ્રમાણે તેરમા શ્લોકનો અર્થ છે. કહેવાનો આશય એ છે કે ‘શ્રી સૂત્રકૃતાંગ’ સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે, “જે ડાણં પસંસંતિ વહમિચ્છંતિ પાણિણં । જે અ ણં પડિસેહંતિ વિત્તિચ્છેઅં કરંતિ તે ॥ ” અર્થાત્ જેઓ અનુકંપાદાનને; તે કરવું જોઈએ-ઈત્યાદિ રીતે પ્રશંસે છે તેઓ પ્રાણીઓના વધને ઇચ્છે છે. અને જેઓ અનુકંપાદાનનો, તે કરવું ના જોઈએ-ઈત્યાદિ રીતે નિષેધ કરે છે; તેઓ આજીવિકાનો વિચ્છેદ કરે છે. આથી પુષ્ટાલંબને જેઓ અનુકંપાનું દાન કરે છે, તેમને આ રીતે પ્રાણીવધનું પાપ લાગે છે - એમ સ્પષ્ટ રીતે ઉપર જણાવેલા વચનથી જણાય છે. તેથી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રનો વિરોધ આવે છે; પરંતુ એ વચન પણ અપુષ્ટાલંબને જેઓ અનુકંપાદાન કરે છે તેમને ઉદ્દેશીને છે. પુષ્ટાલંબને કરાતા અનુકંપાદાનની ત્યાં વાત નથી. આ પ્રમાણે ‘શ્રીસૂત્રકૃતાંગ’ સૂત્રનો વિષય દશાવિશેષને આશ્રયીને હોવાથી તેનાથી ભિન્ન વિષયમાં તે સૂત્રનો કોઈ વિરોધ નથી.....એ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન આત્માએ સૂત્રના તાત્પર્યથી વિચારવું જોઈએ. પરંતુ પદાર્થમાત્રમાં મૂઢતા ધારણ કરવી ના જોઈએ. અપુષ્ટાલંબનના વિષયરૂપે જ એ સૂત્રને સડગત કર્યું છે. આથી જ અષ્ટક પ્રકરણમાં ફરમાવ્યું છે કે-યે તુ દાનં પ્રશંસન્તિ-ઈત્યાદિ જે સૂત્ર આ અનુકંપાદાનના વિષયમાં યાદ કરાય છે તે સૂત્રનો વિષય અવસ્થાવિશેષને આશ્રયીને મહાત્માઓએ જોવો જોઈએ...॥ ૧-૧૩ ॥

પૂ. સાધુભગવન્તોને પુણ્યબન્ધ ઈષ્ટ-ઉપાદેય ન હોવાથી પુણ્યબન્ધના કારણભૂત એવા અનુકંપાદાનને તેઓ કઈ રીતે કરી શકે,

હોવા છતાં પીડાનો પ્રતીકાર ન કરાય તો શાસ્ત્રમાં વિહિત એવા તેનો બાધ થશે.” આ પ્રમાણે પંદરમા શ્લોકનો અર્થ છે.

તેનો આશય સ્પષ્ટ છે કે; પૂ. સાધુમહાત્માઓ પ્રગટ ભોજન કરે તો જ્યારે દીન વગેરે લોકો માંગે ત્યારે તેમને ભોજનાદિનું દાન કરવાથી પુણ્યબન્ધ થશે. કારણ કે જેમને અનુકમ્પાનો પરિણામ છે તેઓ આખ્યા વિના વાપરી શકતા નથી. અત્યન્ત ધૃષ્ટતાનું આલંબન લઈને જે દીનાદિને દાન આપવામાં ન આવે તો દીનાદિને અપ્રીતિ થાય; શ્રી જૈનશાસન પ્રત્યે દ્વેષ થાય અને પરલોકમાં કુગતિ પ્રાપ્ત થાય; આવા પ્રકારની પીડા, તે દીનાદિને થાય. “દીનાદિને ભોજનાદિ નહિ આપવાનું શાસ્ત્રથી વિહિત છે, તેથી એ મુજબ પૂ. મુનિભગવન્તો ભોજનાદિ તેમને આપે નહિ અને તેથી તેમને પીડા થાય -એ વાત સાચી છે પરન્તુ પૂ. સાધુભગવન્તોને; દીનાદિને પીડા પહોંચાડવાનો પરિણામ ન હોવાથી તેમને કોઈ દોષ નથી.” - આ પ્રમાણે નહિ કહેવું જોઈએ. કારણ કે શક્તિ હોવા છતાં પીડા-પરદુઃખનો ઉદ્ધાર કરવામાં ન આવે તો; ‘બીજની અપ્રીતિના પરિહાર માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ’ - આ શાસ્ત્રાર્થનો બાધ થશે. કારણ કે રાગદ્વેષની જેમ; શક્તિને છુપાવવાનું પણ ચારિત્ર માટે બાધક છે. રાગ અને દ્વેષ જેમ ચારિત્રનો ઘાત કરે છે તેમ શક્તિને છુપાવવાથી પણ ચારિત્રનો ઘાત થાય છે.

આશય એ છે કે શક્તિ હોવા છતાં શ્રી તીર્થંકરપરમાત્માના વચન મુજબ ધર્મ ન કરીએ તો વીર્યાંતરાય કર્મનો બંધ થાય છે, જેના વિપાકમાં આત્માના કોઈ પણ ગુણને પ્રગટ કરવામાં સહેજ પણ ઉલ્લાસ જ આવતો નથી. પરિણામે આત્માને ચારિત્રાદિ કોઈ ગુણની પ્રાપ્તિ થતી નથી. એક રીતે વિચારીએ તો સમજાશે કે મોહનીય વગેરે કર્મમાં અન્તરાય કર્મ બહુ જ ખરાબ છે. મોહનીયાદિ કર્મના ક્ષયોપશમની આડે આવનારા વીર્યાંતરાય કર્મના બન્ધથી સર્વથા દૂર રહેવું જોઈએ.

આત્માના અનન્તાનન્ત ગુણોને રોકવાનું કામ આમ જોઈએ તો એકલા વીર્યાન્તરાયે કર્યું છે. અનાદિકાળથી ગુણ વગરના તો છીએ જ. પરન્તુ જ્યારે ગુણથી પરિપૂર્ણ બનવાની સામગ્રી પૂર્ણતાને પામી હોય ત્યારે આ વીર્યાન્તરાયના વિપાકે એ અવસરને તદ્દન અર્થહીન બનાવ્યો છે. શક્તિનું નિગૂહન (છુપાવવું તે) સમગ્ર ગુણોનું આચ્છાદન છે. માટે ગુણના અર્થી જનોએ શક્તિ છુપાવ્યા વિના શક્તિ પ્રમાણે આગમના વચન મુજબ તેના પાલનમાં પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ.....વીર્યાન્તરાયકર્મના વિપાકની ભયંકરતા ન સમજાય ત્યાં સુધી ઉપર જણાવેલો અર્થ નહિ સમજાય. જિજ્ઞાસુઓએ અષ્ટક પ્રકરણમાં સાતમા અષ્ટકનું અધ્યયન કરી લેવું જોઈએ. તે અષ્ટકમાં ઉપર જણાવેલી વાત સ્પષ્ટ કરી છે. ॥ ૧-૧૫ ॥

‘આ રીતે કારણે દાન આપવાથી; પૂ. સાધુભગવન્તોને વિહિત પ્રવૃત્તિના કારણે પુણ્યબન્ધ થવા છતાં કોઈ દોષ નથી.’ -આ પ્રમાણે માનવામાં દૂષણાન્તર જણાવાય છે-

किं च दानेन भोगाभिस्ततो भवपरम्परा ।

धर्माधर्मक्षयान्मुक्ति र्मुमुक्षो र्नेष्टमित्यदः ॥ ૧-૧૬ ॥

શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કારણે પણ પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ પૂ. સાધુમહાત્માઓ અનુકંપાદાન આપે તો તેમને પુણ્યબન્ધ થવાથી તેના વિપાકથી ભોગની પ્રાપ્તિ થાય; અને તેથી મોહની ધારા વંધવાથી ક્રમે કરી ભવની પરંપરા સર્જાય. કારણ કે ધર્માધર્મસ્વરૂપ પુણ્યપાપના ક્ષયથી મુક્તિ થાય છે. તેથી મુક્તિમાં બાધક એવું આ અનુકંપાદાન મુમુક્ષુ એવા પૂ. મુનિભગવન્તો માટે ઉચિત નથી - એ સ્પષ્ટ છે. ॥ ૧-૧૬ ॥

ઉપર જણાવેલી શંકાનું સમાધાન કરી; ‘પૂ. સાધુભગવન્તોએ અનુકંપાદાન કારણે કરવું જોઈએ’ -એ વાતનું સમર્થન કરાય છે -

નૈવં, યત્પુણ્યબન્ધોઽપિ ધર્મહેતુઃ શુભોદયઃ ।

વહને દર્દહ્યં વિનાશ્યેવ નશ્વરત્વાત્ સ્વતો મતઃ ॥ ૧-૧૭॥

પૂર્વે શંકાકારે જણાવ્યા મુજબ પૂ. સાધુભગવન્તોને, કારણે પણ કરાતા અનુકમ્પાદાનથી જે અનિષ્ટ પુણ્યબન્ધ થાય છે... ઈત્યાદિ જે વાત છે તે બરાબર નથી. કારણ કે જે પુણ્યબન્ધ થાય છે; તે પણ શુભના ઉદયવાળો અર્થાત્ સદ્વિપાકવાળો અને ધર્મમાં કારણભૂત છે. અનુકમ્પાદાનની પ્રવૃત્તિથી જ પુષ્ટાલંબનસ્વરૂપ દશાવિશેષમાં અનુષંગથી પુણ્યાનુબન્ધી પુણ્યનો સંભવ હોવાથી ભોગાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ સ્વરૂપ મહાવ્રતાદિના પાલનમાં આ રીતે પુણ્યાનુબન્ધી પુણ્યનો સંભવ માન્યો છે; જે, મોક્ષપ્રાપ્તિમાં વિઘ્નસ્વરૂપ નથી. અગ્નિની જેમ પોતાના દાહ્ય(ઈન્ધન-બાળવા-યોગ્ય)નો નાશ કરી પોતાની મેળે નાશ પામવાના સ્વભાવવાળું તે પુણ્યાનુબન્ધી પુણ્ય છે. પુણ્યાનુબન્ધી પુણ્ય; પાપનો નાશ કરી પોતાની મેળે જ નાશ પામે છે. જ્યાં શાસ્ત્ર-પ્રતિપાદિત અર્થનો બાધ-વિરોધ થવાથી નિર્જરાની પ્રત્યે પ્રતિબંધક એવો પુણ્યબન્ધ થાય છે ત્યાં દોષ છે. દશાવિશેષમાં કરાતા અનુકમ્પાદાનથી શાસ્ત્રાર્થનો બાધ થતો ન હોવાથી ત્યાં નિર્જરાની પ્રત્યે પ્રતિબંધક એવા પુણ્યનો અભાવ હોવાથી કોઈ દોષ નથી. ॥૧-૧૭॥

આપવાદિક અનુકમ્પાદાનથી થનારા પુણ્યબન્ધથી ભોગની પ્રાપ્તિ પણ થતી નથી. અને તેથી ભવપરંપરાનો પ્રસંગ આવતો નથી, એ જણાવાય છે-

ભોગામિરપિ નૈતસ્માદ્ભોગપરિણામતઃ ।

મન્ત્રિતં શ્રદ્ધયા પુંસાં જલમપ્યમૃતાયતે ॥ ૧-૧૮ ॥

આશય એ છે કે કારણે (અપવાદે) કરાતા અનુકમ્પાદાન

વખતે તેનાથી પ્રાપ્ત થનારા પુણ્યાનુબન્ધી એવા પુણ્યથી મળેલી ભોગસામગ્રીનો ભોગ કરવાનો પરિણામ-અધ્યવસાય ન હોવાથી ખરી રીતે ભોગની પ્રાપ્તિ વગેરે થતી નથી. મન્ત્રેલું જલ પણ શ્રદ્ધાને લઈને જીવોને અમૃતનું કાર્ય કરી આપનારું બને છે; તેમ અહીં પુષ્ટાલંબને કરેલું અનુકમ્પાદાન ભોગનું કારણ હોવા છતાં ભોગનો પરિણામ ન હોવાથી ભોગની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આથી સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે કે શાસનની પ્રભાવના વગેરે પુષ્ટ આલંબનને લઈને અનુકમ્પાદાન કરવાથી પૂ. સાધુભગવન્તોને કોઈ દોષની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

અહીં યાદ રાખવું જોઈએ કે ઉપર જણાવેલી વાતને અનુલક્ષી દરેક સાધુ-સાધ્વીને એવી અનુમતિ અપવાદે પણ નથી. પૂ. ગીતાર્થ સાધુમહાત્માને જ એવો વિશિષ્ટ અધિકાર છે. શાસનપ્રભાવનાના યથાર્થ અર્થનો જેને સહેજ પણ ખ્યાલ નથી એવા લોકોને એવી આપવાદિક પ્રવૃત્તિ કરવાનો કોઈ જ અધિકાર નથી. શાસનની આરાધના અને શાસનની પ્રભાવના: એ બન્નેનો પરમાર્થ સમજાય તો ચોક્કસ જ વિવેકપૂર્વક વર્તી શકાશે. આજની અનુકમ્પાદાનની પ્રવૃત્તિ ખૂબ જ વિચિત્ર છે. શાસ્ત્રીય રીતે વિચારીએ તો સમજાશે કે આજની અનુકમ્પાદાનની પ્રવૃત્તિને અનુકમ્પાદાન તરીકે વર્ણવી શકાય એવું નથી. સામા જીવના માત્ર દુઃખનો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવનાથી જ શ્રી વીતરાગપરમાત્માની પરમતારક આજ્ઞા મુજબ અનુકમ્પાદાન વિવેક-પૂર્વક કરવાનું છે. એના બદલે મોટા ભાગે સામા જીવ ઉપર ઉપકાર કરવાની ભાવનાથી અનુકમ્પાદાન થવા માંડ્યું છે. આવી તો કંઈકેટલી ય વિકૃતિઓ અનુકમ્પાદાનની પ્રવૃત્તિમાં પ્રવેશી છે. આત્માર્થી જનોએ પૂ. ગીતાર્થ ગુરુભગવન્ત પાસેથી એ જાણી લેવી જોઈએ ... ૧-૧૮॥

અહીં કારણવિશેષમાં પૂ. સાધુભગવન્તો અનુકમ્પાદાન કરે-
એ વાતનું સમર્થન; પૂજ્યપાદશ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના

અષ્ટકપ્રકરણનાં વચનોથી કરાયું છે. પરન્તુ તેઓશ્રીએ પોતાની અનુકમ્પાદાન આપવાની પ્રવૃત્તિના સમર્થન માટે અભિનિવેશ(કદાગ્રહ)- થી અષ્ટક પ્રકરણમાં એ પ્રમાણે જણાવ્યું છે, તેથી તે પ્રમાણભૂત ન મનાય-આ પ્રમાણે શંકા કરીને સમાધાન કરાય છે-

न च स्वदानपोषार्थमुक्तमेतदपेशलम् ।

हरिभद्रो ह्यदोऽभाणीद् यतः संविग्नपाक्षिकः ॥ ૧-૧૧॥

“પોતાની અનુકમ્પાદાનની પ્રવૃત્તિના સમર્થન માટે પૂ. આ. ભ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિમહારાજએ એ (પૂ. સાધુભગવન્તોએ કારણે અનુકમ્પાદાન કરવું જોઈએ -એ) જણાવ્યું છે માટે તે ઉચિત નથી - આ પ્રમાણે નહીં કહેવું જોઈએ; કારણ કે એ વાત સંવિગ્નપાક્ષિક એવા પૂ. શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ નિશ્ચિતપણે જણાવી છે.” આ પ્રમાણે ઓગણીસમા શ્લોકનો અર્થ છે.

આશય એ છે કે પોતાની અસંયતને દાન આપવાની જે પ્રવૃત્તિ હતી; તેના સમર્થન માટે ‘શ્રી અષ્ટક પ્રકરણ’ માં ગ્રન્થકાર પરમર્ષિશ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ કારણે પૂ. સાધુભગવન્તો અનુકંપાદાન કરી શકે.. વગેરે જણાવ્યું છે, માટે તે સુંદર નથી- આ પ્રમાણે શંકા કરનારાનું કહેવું છે. એના સમાધાનમાં અહીં જણાવ્યું છે કે; એ શંકા બરાબર નથી. કારણ કે શ્રી અષ્ટક પ્રકરણના રચયિતા શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ સંવિગ્નપાક્ષિક હતા. નિશ્ચિત રીતે તેઓશ્રીએ જણાવેલી એ વાત સર્વથા સાચી છે. કારણ કે સંવિગ્નપાક્ષિક અસત્ય બોલતા નથી.

એ જ વાત સત્તાવીશમા અષ્ટકના વિવરણમાં જણાવી છે. પોતાની અસંયતને દાન આપવાની પ્રવૃત્તિના સમર્થન માટે આ અષ્ટક છે- એમ કેટલાક લોકો માને છે. ભોજનકાળે પૂ. આ. ભ. શ્રી. હરિભદ્ર

સૂ. મહારાજ શંખ વગાડવા પૂર્વક અર્થીઓને દાન અપાવતા હતા એમ કહેવાય છે. પરંતુ આ સંભવિત નથી. કારણ કે ગ્રન્થકારશ્રી સંવિગ્નપાક્ષિક હતા. જે સંવિગ્ન અથવા સંવિગ્નપાક્ષિક હોય છે તેઓશ્રી આગમવિરુદ્ધ (અનાગમિક) અર્થનો ઉપદેશ આપતા નથી. કારણ કે આગમબાહ્ય અર્થના ઉપદેશથી સંવિગ્ન અથવા સંવિગ્ન-પાક્ષિકનું સ્વરૂપ જ રહેતું નથી, તેની હાનિ થાય છે. આથી કહ્યું છે કે આગમથી વિરુદ્ધ એવા અર્થનો ઉપદેશ; પરમાર્થથી અનુપદેશ છે. અનુપદેશ દૃષ્ટવચન સ્વરૂપ છે અને ભવાન્તરે તે કડવા વિપાકને આપનારો છે-એમ જાણતા હોવાથી સંવિગ્ન કે સંવિગ્નપાક્ષિકો અનુપદેશ આપતા નથી. તેમના વચનમાં તથાકાર (સ્વીકાર) કરવો જોઈએ. એ મુજબ ન કરીએ તો અતથાકાર મિથ્યાત્વસ્વરૂપ છે... ઈત્યાદિ બરાબર સમજી લેવું જોઈએ. ॥ ૧-૧૯ ॥

અનુકંપાદાનનું સ્વરૂપ વર્ણવીને હવે સુપાત્રદાનનું સ્વરૂપ વર્ણવાય છે -

भक्तिस्तु भवनिस्तारवाञ्छा स्वस्य सुपात्रतः ।

तया दत्तं सुपात्राय बहुकर्मक्षयक्षमम् ॥૧-૨૦ ॥

“પોતાને સુપાત્રથી (અર્થાત્ સુપાત્રને દાન આપવા વગેરેથી) ભવથી પાર પામવાની જે ઈચ્છા છે તેને ભક્તિ કહેવાય છે. એ ભક્તિપૂર્વક સુપાત્રમાં આપેલું દાન; ઘણાં કર્મોનો ક્ષય કરવા સમર્થ બને છે.” - આ પ્રમાણે વીસમા શ્લોકનો અર્થ છે. આશય એ છે કે સુપાત્ર પૂ. સાધુભગવન્તાદિને દાન આપીને પોતાને સંસારથી નિસ્તાર પામવાની ઈચ્છાને ભક્તિ કહેવાય છે. ‘ આ ગ્રહણ કરો અને મને સંસારથી પાર ઉતારો’ - આવી ભાવનાપૂર્વક દાન આપવાથી ભક્તિપૂર્વક સુપાત્રદાન થાય છે.

આરાધ્યસ્વરૂપે સુપાત્રાદિના જ્ઞાનને પણ ભક્તિ કહેવાય છે. ‘આ મારા આરાધ્ય-આરાધનીય છે’ આવા પ્રકારના જ્ઞાનને ભક્તિ કહેવાય છે. કહેવાનો આશય એ છે કે સુપાત્રને આરાધ્ય માનવાનો પરિણામ જ ભક્તિ છે. આરાધનાના વિષયને આરાધ્ય કહેવાય છે. ગૌરવાન્વિત સુપાત્ર એવા પૂ. સાધુમહાત્માદિના પ્રીતિની કારણભૂત એવી દાનાદિ ક્રિયાને આરાધના કહેવાય છે. દાનાદિ ક્રિયાથી જોકે પૂ. સાધુભગવન્તાદિને તેઓ રાગાધીન ન હોવાથી કોઈ પણ રીતે પ્રીતિનો સંભવ નથી. પરંતુ અહીં ગૌરવિત પૂ. સાધુભગવન્તાદિની, દાનાદિ ક્રિયા સ્વરૂપ જે સેવા છે તેને આરાધના કહેવાય છે. તેથી કોઈ દોષ નથી.

મૂળ શ્લોકમાં ભવનિસ્તારની ઈચ્છાને ભક્તિ કહી છે અને ટીકામાં જ્ઞાનવિશેષને ભક્તિ તરીકે વર્ણવ્યું છે. આમ જોઈએ તો બંન્નેમાં ફરક છે. પરંતુ તાદૃશ ઈચ્છા કે તાદૃશજ્ઞાન સ્વરૂપ ભક્તિથી ભવનિસ્તારસ્વરૂપ ફળ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી ફળને આશ્રયીને ભક્તિના સ્વરૂપમાં કોઈ જ ફરક નથી. જેનું ફળ એક - તુલ્ય- છે; તે કારણમાં ફળને આશ્રયીને ભેદ માનવાનું કોઈ કારણ નથી... તે સમજી શકાય છે. આવી ભક્તિથી સુપાત્રમાં આપેલું દાન; ઘણાં કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે સમર્થ બને છે. ગૃહસ્થજીવનમાં સમ્યગ્દર્શનાદિની પ્રાપ્તિ માટે સુપાત્રદાન જેવું કોઈ ઉત્તમ સાધન નથી. ખૂબ જ સરળતાથી સેવી શકાય એવું એ અદ્ભુત સાધન છે. સુપાત્રદાનમાં કઈ વસ્તુ અપાય છે એનું મહત્ત્વ નથી પરંતુ કેવી ભક્તિથી અપાય છે એનું મહત્ત્વ છે. વસ્તુ ઉત્તમમાં ઉત્તમ હોય પરંતુ ભવનિસ્તારની ભાવના ન હોય તો તેવા સુપાત્રદાનથી કોઈ વિશેષ લાભ નહિ થાય. ‘આપીને છૂટા નથી થવું પણ આપીને મુક્ત થવું છે.’- આવી ભાવના કેળવ્યા વિના સુપાત્રદાન સારી રીતે કરી શકાશે નહિ..૥૧-૨૦૥

સુપાત્રદાનનું પરિશુદ્ધ સ્વરૂપ સમજવાય છે -

પાત્રદાનચતુર્ભંગ્યામાદ્યઃ સંશુદ્ધ ઇષ્યતે ।

દ્વિતીયે ભજના શેષાવનિષ્ઠફલદૌ મતૌ ॥ ૧-૨૧ ॥

“સુપાત્રદાનને આશ્રયીને ચાર ભાંગા (વિકલ્પ - પ્રકાર) થાય છે. તેમાં પ્રથમ ભાંગો શુદ્ધ છે. બીજો ભાંગો કોઈ વાર શુદ્ધ અને કોઈવાર અશુદ્ધ (ફળની પ્રત્યે અપ્રયોજક) મનાય છે. બાકીના બે ભાંગા અનિષ્ટ ફળને આપનારા છે.” આ પ્રમાણે એકવીસમા શ્લોકનો અર્થ છે. આશય એ છે કે સંયત(સુપાત્ર)ને શુદ્ધ દાન આપવું; સંયતને અશુદ્ધદાન આપવું; અસંયતને શુદ્ધદાન આપવું અને અસંયતને અશુદ્ધ દાન આપવું. આ રીતે પાત્રદાન (સુપાત્રદાનને આશ્રયીને)ના વિષયમાં ચાર ભાંગા થાય છે.

આમાંનો પ્રથમ ભંગ (સંયતને શુદ્ધદાન) અત્યન્ત શુદ્ધ છે; કારણ કે તે નિર્જરાને જ કરાવે છે. સામે સુપાત્ર હોય અને આપવાની વસ્તુ નિરવધ (અચિત્ત) એષણીય (પૂ. સાધુમહાત્માને ચાલે એવી) અને કલ્પ્ય (બેતાળીસ દોષથી રહિત) હોય; આવા વખતે ભક્તિપૂર્વક જે સુપાત્રદાન થાય તે ખૂબ ખૂબ નિર્જરાનું કારણ બને - એ સમજી શકાય છે. જોકે આ રીતે સંયતાત્માને શુદ્ધદાન આપવાનું એટલું સહેલું નથી. હૃદયની અતિશય ઉદારતા હોય તો શુદ્ધ વસ્તુનું દાન કરી શકાય. શુદ્ધ વસ્તુ કોઈ વાર હોય તો તે વખતે સંયતાત્માનો યોગ મળી જ જાય એવું કોઈ વાર જ બને. સંયતાત્માનો યોગ મળે ત્યારે શુદ્ધ વસ્તુ તૈયાર કરવા બેસીએ તો કોઈવાર કોઈને કોઈ દોષ લાગી જાય એવું બને. તેથી સદાને માટે શુદ્ધ દ્રવ્ય આપણી પાસે હોય તો સુપાત્રદાન શુદ્ધ થાય. પરન્તુ એ માટે હૈયાની ઉદારતા ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં હોવી જોઈએ. શ્રીશાલિભદ્રજીના જીવે અને શ્રીગુણસાર શ્રેષ્ઠી વગેરે

પુણ્યાત્માઓએ કરેલા સુપાત્રદાનને નિરંતર યાદ રાખવાથી સુપાત્રદાનના પ્રથમ ભંગની સંશુદ્ધતા બરાબર સમજાશે. સંયોગો મુજબ મર્યાદાનું પાલન કરવાના બદલે મર્યાદાના પાલન માટે સંયોગો ઊભા કરવાથી જ પરમપદે પહોંચવાનું શક્ય બનશે. અન્યથા કોઈ પણ રીતે પરમપદે નહિ પહોંચાય. સુપાત્રને શુદ્ધદાન આપવા માટે શુદ્ધ દ્રવ્ય અને સુપાત્ર બંન્નેની અપેક્ષા છે. ગમે તે આપવાથી અને ગમે તેને આપવાથી સુપાત્રદાન વિશુદ્ધ થતું નથી-એ યાદ રાખવું જોઈએ.

સંયતાત્માને અશુદ્ધદાન આપવાથી કાલાદિની અપેક્ષાએ નિર્જરારૂપ ફળ મળે અથવા ન પણ મળે તેથી આ બીજા ભાંગામાં વૈકલ્પિક શુદ્ધતા છે. આશય એ છે કે દુષ્કાળ વગેરેના કાળને કારણે, અથવા તો વિશિષ્ટ દ્રવ્યના કારણે, અટવી વગેરે ક્ષેત્રના કારણે કે રોગાદિભાવના કારણે સંયતાત્માને કોઈ વાર અશુદ્ધ દાન આપવાનો પ્રસંગ આવે તો એવા દાનથી કર્મનિર્જરાસ્વરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરંતુ દુષ્કાળસ્વરૂપ કાલાદિનું કોઈ કારણ ન હોય અને સંયતાત્માને અશુદ્ધદાન અપાય તો તેથી નિર્જરાસ્વરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ રીતે સંયતાત્માને અશુદ્ધદાન આપવાથી કાલાદિ કારણની અપેક્ષાએ અને કાલાદિ કારણના અભાવની અપેક્ષાએ નિર્જરા સ્વરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ અને તેનો અભાવ હોવાથી બીજા ભાંગામાં ફળને આશ્રયીને વિકલ્પાત્મક ભજના છે.

અસંયતને શુદ્ધદાન આપવા સ્વરૂપ ત્રીજો ભાંગો અને અસંયતને અશુદ્ધદાન આપવા સ્વરૂપ ચોથો ભાંગો-આ બંન્ને ભાંગા તો અનિષ્ટ ફળને જ આપનારા છે; કારણ કે અસંયતને શુદ્ધ કે અશુદ્ધ દાન આપવાથી એકાન્તે કર્મબન્ધ થાય છે-એમ મનાય છે. ॥ ૧-૨૧ ॥

સુપાત્રદાનના પ્રથમ ભાંગાની શુદ્ધિ જણાવાય છે-

શુદ્ધં દત્ત્વા સુપાત્રાય સાનુબન્ધશુભાર્જનાત્ ।

સાનુબન્ધં ન બદ્ધનાતિ પાપં બદ્ધં ચ મુઞ્ચતિ ॥ ૧-૨૨ ॥

“સુપાત્રને શુદ્ધદાન આપ્યા પછી અનુબન્ધસહિત શુભ-
પુણ્યનું ઉપાર્જન થતું હોવાથી અનુબન્ધસહિત પાપનો બન્ધ થતો
નથી અને પૂર્વે બંધાયેલાં પાપથી મુક્ત થવાય છે.” - આ પ્રમાણે
બાવીસમા શ્લોકનો અર્થ છે. આશય ખૂબ જ સ્પષ્ટ છે કે - જેઓએ
ભૂતકાળમાં કરેલાં પાપ કર્મની આલોચનાદિ દ્વારા તેનો ક્ષય કર્યો છે
અને ભવિષ્યમાં તે પાપકર્મ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે એવા
સંયતાત્માને શુદ્ધ અન્ન, વસ્ત્ર વગેરે આપવાથી સાનુબન્ધ-
પુણ્યાનુબન્ધી પુણ્યનું ઉપાર્જન થાય છે. તેથી પાપાનુબન્ધી પાપનો
બંધ દાતાને થતો નથી; અને સુપાત્રદાનને કરનારો પૂર્વે બંધાયેલાં
પાપથી મુક્ત બને છે. આ રીતે ક્રમે કરી તે તે પાપની નિવૃત્તિ થયે છતે
મોક્ષમાર્ગ તરફના પ્રયાણનો ભંગ કરનાર પુણ્ય ન હોવાથી મોક્ષની
પ્રાપ્તિ સુલભ બને છે. કારણ કે અહીં જે પુણ્ય છે તે મોક્ષ તરફના
પ્રયાણનો ભંગ કરનારું નથી. ॥ ૧-૨૨ ॥

સંયતોને અશુદ્ધ વસ્તુનું દાન આપવા સ્વરૂપ બીજા ભાંગામાં
ફળની વૈકલ્પિકતા જણાવાય છે -

ભવેત્ પાત્રવિશેષે વા કારણે વા તથાવિધે ।

અશુદ્ધસ્યાઽપિ દાનં હિ દ્વયોર્લાભાય નાન્યથા ॥ ૧-૨૩॥

“સુપાત્રવિશેષમાં અથવા તેવા પ્રકારના કારણવિશેષે અશુદ્ધ
એવું પણ દાન બંનેના (લેનાર અને આપનારના) લાભ માટે થાય
છે. અન્યથા અશુદ્ધદાન લાભ માટે થતું નથી.” - આ પ્રમાણે
ત્રેવીસમા શ્લોકનો અર્થ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આગમમાં
જણાવ્યા મુજબ પૂ. ગીતાર્થ અભ્યસ્તયોગી વગેરે વિશિષ્ટ મહાત્માને

અશુદ્ધ આહારનું પ્રદાન કરવાથી તેમ જ પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ દુષ્કાળ, અટવી વગેરેનું ઉત્તરિયન અને રોગ વગેરે કારણે મહાત્માને અશુદ્ધ આહારાદિનું પ્રદાન કરવાથી મહાત્મા અને દાન આપનાર ગૃહસ્થ - એ બંનેને લાભ થાય છે. કારણ કે દાન આપનાર ગૃહસ્થ વિવેકથી શુદ્ધ અન્તઃકરણવાળો છે; અને મહાત્મા ગીતાર્થાદિપદના સ્વામી છે. અન્યથા સુપાત્ર ગીતાર્થ ન હોય અથવા તો દુષ્કાળાદિ કારણ ન હોય તો સંયતાત્માને અશુદ્ધદાન આપવાથી લેનાર અને આપનાર બંનેને લાભ થતો નથી... ॥ ૧-૨૩ ॥

ઉપર જણાવ્યા મુજબ સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી ફળની પ્રાપ્તિ થાય અથવા ન પણ થાય - એ બરાબર છે. પરંતુ સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી દાતાને કર્મનિર્જરા ઘણી થાય છે અને પાપબન્ધ ખૂબ જ અલ્પ થાય છે - આ પ્રમાણે જે ભગવતી સૂત્રમાં લખ્યું છે તે કઈ રીતે સંગત થાય ? કારણ કે અપવાદથી પણ અશુદ્ધદાન આપવાથી; આજ્ઞાપાલનનો ભાવ હોવાના કારણે ફળમાં ફરક પડતો નથી - આ શંકાના સમાધાન માટે જણાવાય છે -

અથવા યો ગૃહી મુઘ્ધો લુબ્ધકજ્ઞાતભાવિતઃ ।

તસ્ય તત્સ્વલ્પબન્ધાય બહુનિર્જરણાય ચ ॥ ૧-૨૪ ॥

“અથવા જે ગૃહસ્થ શિકારીના દૃષ્ટાન્તથી ભાવિત એવો મુઘ્ધ છે તેને, સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી ખૂબ જ અલ્પપાપનો બન્ધ થાય છે અને કર્મનિર્જરા ઘણી થાય છે.” - આ પ્રમાણે ચોવીસમા શ્લોકનો અર્થ છે. આશય એ છે કે પૂર્વ શ્લોકથી ‘સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી’ ગ્રહણ કરનાર સંયતની અપેક્ષાએ અને દુષ્કાળાદિ કારણની અપેક્ષાએ જે ફળની પ્રાપ્તિ વૈકલ્પિક હતી તે બતાવી છે. હવે આ શ્લોકથી દાન આપનાર ગૃહસ્થની અપેક્ષાએ ફળની વૈકલ્પિકતા

જણાવાય છે. શ્લોકમાંનું ‘અથવા’ આ પદ આવા પ્રકારના પક્ષાન્તરને જણાવે છે.

જે ગૃહસ્થ મુગ્ધ છે; એટલે કે સત્ શાસ્ત્રોનો અર્થ જાણતો નથી અને પાસત્યાથી ભાવિત છે, તે મુગ્ધ એવો ગૃહસ્થ સંયતને અશુદ્ધ દાન આપે તો તેથી તેને અલ્પ પાપબન્ધ અને ઘણાં કર્મની નિર્જરા થાય છે. પાર્શ્વસ્થ - પાસત્યાઓએ એ ગૃહસ્થને એવું સમજાવ્યું છે કે, જેમ શિકારી લોકો ગમે તે રીતે મૃગલાઓની પાછળ દોડ્યા જ કરે છે તેમ ગૃહસ્થે પણ સાધુભગવન્તને ગમે તે રીતે દાનાદિ આપવા દ્વારા અનુસરવું જોઈએ. વસ્તુ કેવી છે વગેરે જોવાની જરૂર નથી. આપવાથી ઘણો જ લાભ છે... વગેરે સાંભળીને ગૃહસ્થ અત્યન્ત મુગ્ધ હોવાથી શાસ્ત્રના પરમાર્થને સમજ્યા વિના જ્યારે સંયતાત્માને અશુદ્ધ દાન આપે છે ત્યારે તે ગૃહસ્થને અત્યન્ત અલ્પપાપનો બંધ થાય છે; અને કર્મની નિર્જરા ઘણી થાય છે. આથી સમજી શકાશે કે દાતા ગૃહસ્થ ઉપર જણાવ્યા મુજબ પાસત્યાથી ભાવિત અને મુગ્ધ ન હોય ત્યારે તેને, સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી કર્મનિર્જરા સ્વરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અન્યથા થાય છે. આ રીતે બીજા ભાંગામાં દાતાની અપેક્ષાએ ફળની વૈકલ્પિકતા આ ગાથાથી જણાવી છે.

અહીં યાદ રાખવું જોઈએ કે પહેલા અને બીજા ભાંગામાં સંયતને જ દાન આપવાની વાત છે. ભક્તિપૂર્વક દાન આપવાના પાત્ર તરીકે અહીં સંયતને જ જણાવ્યા છે. અસંયતને દાન આપવાનું તો ઈષ્ટ જ નથી. ઘરે આવ્યા છે માટે ઉચિત કરવું પડે તે જુદી વાત છે. પરન્તુ ભક્તિ કરવી હોય તો સુપાત્રની જ કરવાની હોય. માટે દાનમાં પાત્રાપાત્રનો વિવેક પૂર્ણપણે હોવો જોઈએ. અન્યથા વિવેકહીન પ્રવૃત્તિ અનર્થનું કારણ બન્યા વિના નહિ રહે...॥ ૧-૨૪ ॥

ઉપર જણાવ્યા મુજબ સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી ફળની પ્રાપ્તિમાં જે વિકલ્પ દર્શાવ્યો છે તેનું શ્રી સ્થાનાઙ્ગાદિ સૂત્રના પાઠથી સમર્થન કરાય છે -

इत्थमाशयवैचित्र्यादत्राल्पायुष्कहेतुता ।

युक्ता चाशुभदीर्घायु हेतुता सूत्रदर्शिता ॥ ૧-૨૫ ॥

“આ રીતે સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી ભાવવિશેષને લઈને અલ્પશુભાયુષ્ય કર્મનો બંધ અને અશુભ દીર્ઘ આયુષ્યનો બંધ થાય છે- આ પ્રમાણે શ્રીસ્થાનાઙ્ગ સૂત્રમાં જણાવેલી વાત સડ્ગત થાય છે.” આ પચીશમા શ્લોકનો અર્થ છે. આશય એ છે કે સંયતોને અશુદ્ધદાન આપવાથી ફળ મળે પણ ખરું અને ન પણ મળે - આ પ્રમાણે ફળની ભજના એકવીસમા શ્લોકમાં વર્ણવી છે. પ્રકારાન્તરે એ જ વાત ચોવીસમા શ્લોકમાં જણાવી છે. એનું સમર્થન આ શ્લોકમાં શ્રી સ્થાનાઙ્ગ સૂત્રના અનુસન્ધાનથી કર્યું છે.

એનો ભાવાર્થ એ છે કે આ રીતે સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી આશયની વિલક્ષણતાના કારણે દાન આપનારને અલ્પ શુભ-આયુષ્ય કર્મનો બંધ થાય છે. અને કોઈ વાર અશુભ દીર્ઘ આયુષ્ય કર્મનો બંધ થાય છે. સંયતને અશુદ્ધ દાન આપનાર દાતા જો મુગ્ધ હોય અને પાસત્યાદિથી ‘સંયતને કોઈ પણ રીતે આપવાથી એકાન્તે લાભ જ થાય છે’.....ઈત્યાદિ રીતે ભાવિત હોય તો તે દાતાને અલ્પસ્થિતિવાળું શુભઆયુષ્યકર્મ બંધાય છે. અને દાતા સંયતની પ્રત્યે દ્વેષ, અસૂચા કે માત્સર્ય વગેરેથી અભિનિવિષ્ટ (અભિનિવેશવાળો) હોય અને તેથી સંયતને અશુદ્ધ દાન આપી ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ કરવાના આશયને તે ધરતો હોય ત્યારે તેવા અભિનિવિષ્ટ દાતાને; સંયતને અશુદ્ધ દાન આપવાથી દીર્ઘસ્થિતિવાળું અશુભ આયુષ્યકર્મ બંધાય છે. સંયતને

શુદ્ધદાન આપનાર દાતાની અપેક્ષાએ સંયતને અશુદ્ધદાન આપનાર મુઘ્ધ દાતાને અલ્પશુભ આયુષ્યકર્મના બન્ધનો સંભવ છે- એ સમજી શકાય છે.

“ શ્રી સ્થાનાઙ્ગસૂત્રમાં સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી ‘અલ્પ આયુષ્યકર્મનો બન્ધ થાય છે.’ - આ પ્રમાણે જે જણાવ્યું છે, તે અલ્પ આયુષ્ય; નિગોદના કુલ્લક ભવો(એક શ્વાસોશ્વાસમાં સત્તરથી અધિક ભવો)ની અપેક્ષાએ સમજવું જોઈએ.” - આ પ્રમાણે કહેવાનું ઉચિત નથી. કારણ કે અન્યગ્રન્થમાં (શ્રી ભગવતી સૂત્ર વગેરેમાં) જણાવેલી ઉપર જણાવ્યા મુજબની વાતનો તેથી વિરોધ આવશે. ત્યાં પણ મુઘ્ધદાતાને આશ્રયીને સંયતના અશુદ્ધદાનમાં અલ્પ શુભાયુષ્યકર્મના બન્ધની જ કારણતા વર્ણવી છે. શ્રી સ્થાનાઙ્ગસૂત્રની ટીકામાં એ ખૂબ જ સ્પષ્ટપણે વર્ણવ્યું છે. જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી જ જાણી લેવું જોઈએ. ॥ ૧-૨૫ ॥

“ સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી મુઘ્ધ અને અભિનિવિષ્ટ દાતાની અપેક્ષાએ ફળની પ્રાપ્તિ અને ફળની અપ્રાપ્તિ (અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ) સ્વરૂપ જે ફળની ભજના બતાવી છે - તે અશુદ્ધ દાન; આધાકર્મિક(પૂ. સાધુ-સાધ્વીને ઉદ્દેશીને બનાવેલ)ના દાન સ્વરૂપ નહીં હોવું જોઈએ. કારણ કે આધાકર્મિક અશન-પાનાદિનું દાન એકાન્તે દુષ્ટ છે. દાતા ગૃહસ્થ; મુઘ્ધ હોય કે અભિનિવિષ્ટ હોય- બંન્નેને; આધાકર્મિકનું દાન સંયતને આપવાથી એકાન્તે દોષની જ પ્રાપ્તિ થાય છે, ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી. શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં જે લખ્યું છે કે સંયતને અશુદ્ધ દાન આપવાથી દાતાને ઘણી નિર્જરા થાય છે અને અલ્પતર (ખૂબ જ અલ્પ) કર્મબંધ થાય છે. તેમાં પણ ‘અશુદ્ધ’ પદ; આધાકર્મિક અશન-પાનાદિને છોડીને સચિત્ત સંબદ્ધાદિ અશુદ્ધ અશનપાનાદિને જણાવે છે, આધાકર્મિકના દાન સ્વરૂપ

અશુદ્ધને નહિ, કારણ કે આધાકર્મિકનું દાન તો એકાન્તે દુષ્ટ જ છે.” આવી માન્યતાનું નિરાકરણ છવ્વીશમા શ્લોકથી કરાય છે-

યસ્તૂત્તરગુણાશુદ્ધં પ્રજ્ઞસિવિષયં વદેત્ ।

તેનાડત્ર ભજનાસૂત્રં દૃષ્ટં સૂત્રકૃતે કથમ્ ? ॥ ૧-૨૬ ॥

“આધાકર્મિકદાનને એકાન્તે દુષ્ટ માનનાર; શ્રી ભગવતીસૂત્રના વચનને ઉત્તરગુણને આશ્રયીને અશુદ્ધને જણાવનારું કહે છે, તેણે આ વિષયમાં (આધાકર્મિક દાનના વિષયમાં) ફળના વિકલ્પને જણાવનારા ‘સૂત્રકૃત’ સૂત્રના પાઠને કેવી રીતે જોયો ?” -આ પ્રમાણે છવ્વીશમા શ્લોકનો અર્થ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે સંયતને અશુદ્ધ દાન આપવાથી મુગ્ધ એવા દાતાને અલ્પશુભ આયુષ્યકર્મનો બંધ થાય છે અને અભિનિવિષ્ટ દાતાને દીર્ઘ અશુભ આયુષ્ય કર્મનો બંધ થાય છે. એ પ્રમાણે આ પૂર્વે જણાવ્યું છે. એ વિષયમાં શડ્કા કરનારે શડ્કા કરતાં જણાવ્યું છે કે સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી દાતાને આશ્રયીને શ્રી સ્થાનાંશ્વસૂત્રમાં જે ભેદ (ફળનો ભેદ) જણાવ્યો છે; તેમ જ શ્રીભગવતીસૂત્રમાં પણ સંયતને અશુદ્ધદાન આપવાથી ઘણી કર્મનિર્જરા અને અલ્પતરપાપબંધ થાય છે- આ પ્રમાણે જે જણાવ્યું છે, ત્યાં ‘અશુદ્ધ’ પદથી આધાકર્મિકને છોડીને અન્ય ઉત્તરગુણાશુદ્ધદાનને આશ્રયીને અશુદ્ધદાન સમજવું જોઈએ. કારણ કે સંયતને આધાકર્મિક દાન આપવાથી એકાન્તે દોષ લાગે છે. “શ્રી સ્થાનાંશ્વ અને શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ અશુદ્ધ દાનને જણાવવા માટે ‘અપ્રાસુક’ અને ‘અનેષણીય’ શબ્દનો પ્રયોગ હોવાથી આધાકર્મિકદાન સ્વરૂપ પણ અશુદ્ધદાન તરીકે ગૃહીત છે. તેથી સંયતને આધાકર્મિક અશુદ્ધદાન આપવાથી એકાન્તે દોષ લાગે છે -

એ વાત બરાબર નથી...” - આ પ્રમાણે નહિ કહેવું જોઈએ. કારણ કે જે અશનપાનાદિમાં સચિત્ત બીજ વગેરે હોય અને પ્રયત્નવિશેષથી દૂર કરી શકાય તેમ હોય એવા પણ અશનપાનાદિને ‘અપ્રાસુક’ અને ‘અનેષણીય’ શબ્દથી જણાવવાની પ્રવૃત્તિ દેખાય છે. સંસકૃત અશનપાનાદિ વિશોધિકોટિ પ્રકારના અશુદ્ધ છે અને આધાકર્મિકાદિ અવિશોધિકોટિ પ્રકારના અશુદ્ધ છે. જે દોષને આહારાદિમાંથી દૂર કરીને આહારાદિ શુદ્ધ (નિર્દોષ) કરી શકાય છે તેને વિશોધિકોટિ પ્રકારના દોષ કહેવાય છે અને જે આધાકર્મિકાદિ દોષને કોઈ પણ રીતે દૂર કરી શકાતા ન હોવાથી આહારાદિ અશુદ્ધ જ રહે છે; તે દોષોને અવિશોધિકોટિ પ્રકારના દોષ કહેવાય છે. સંસકૃત અશનપાનાદિ ઉત્તરગુણાશુદ્ધ છે અને આધાકર્મિકાદિ મૂલગુણાશુદ્ધ છે. તેથી શ્રી સ્થાનાઙ્ગાદિ સૂત્રમાં જણાવેલી એ વાત ઉત્તરગુણાશુદ્ધ દાનને આશ્રયીને છે પરંતુ આધાકર્મિકદાનને આશ્રયીને એ વાત નથી. આધાકર્મિકદાન તો એકાન્તે દુષ્ટ છે..... આવી માન્યતા શંકાકારની છે. તેનું નિરાકરણ કરતાં શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી ફરમાવ્યું છે કે -

આધાકર્મિકદાન એકાન્તે દુષ્ટ છે આવી પોતાની માન્યતાની હાનિ ન થાય એ માટે શંકાકારે શ્રીભગવતી વગેરે સૂત્રના પાઠમાં ‘અશુદ્ધ’ (અપ્રાસુક-અનેષણીય) પદથી આધાકર્મિકને છોડીને અન્ય ઉત્તરગુણાશુદ્ધદાન જ વિવક્ષિત છે- આ પ્રમાણે કહીને શ્રી ભગવતી સૂત્રનો વિરોધ દૂર કર્યો પરંતુ આમ કરવાથી શ્રી સૂત્રકૃતસૂત્રમાં જણાવેલી વાતનો વિરોધ આવે છે તે ના જોયું. જૂ કરડવાના ભયથી શરીર પરનાં કપડાં તો દૂર કર્યાં પરંતુ તેથી નાગા દેખાઈશું - એનો વિચાર ન કર્યો. જૂ કરડવાથી કોઈ નાગા થતા નથી. શડ્કા કરનારે શ્રીભગવતી સૂત્રના વિરોધને દૂર કરી શ્રી સૂત્રકૃતસૂત્રના વિરોધ સામે ન જોયું. શ્રી સૂત્રકૃતસૂત્રમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે-“ આધાકર્મિક

આહારાદિનો જેઓ પરસ્પર ઉપયોગ કરે છે તેઓ પોતાના કર્મથી (આધાકર્મિક આહારાદિના ઉપયોગના કારણે બંધાયેલાં કર્મથી) લેપાયેલા જાણવા; અથવા નહિ લેપાયેલા જાણવા.” આશય એ છે કે સંયતને આધાકર્મિક લેવાથી અને દાતા ગૃહસ્થને આધાકર્મિક આપવાથી સ્વકર્મનો લેપ થાય છે અથવા નથી પણ થતો. આ રીતે આધાકર્મિક આહાર વગેરેને લેનાર અને આપનાર બંન્નેને આશ્રયીને ફળનો વિકલ્પ જણાવ્યો છે. આધાકર્મિકદાન; જો એકાન્તે દુષ્ટ હોય તો શ્રી સૂત્રકૃતસૂત્રમાં જણાવેલી વાતમાં વિરોધ આવશે. તેથી શંકાકારની વાત બરાબર નથી. આધાકર્મિકદાન લેનાર ગીતાર્થ હોય અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ કે ભાવના આલંબને લેતા હોય તો તેઓશ્રીને કર્મબન્ધ થતો નથી. પરંતુ એવું ન હોય તો તેઓશ્રીને કર્મબન્ધ થાય છે. આવી જ રીતે આધાકર્મિક દાન આપનાર ગૃહસ્થ પાસંત્યાદિથી ભાવિત મુગ્ધ હોય તો તેને તે વખતે કર્મબન્ધ થતો નથી. પરંતુ આધાકર્મિક દાન આપનાર ગૃહસ્થ અભિનિવિષ્ટ હોય તો તેને તેવું અશુદ્ધદાન આપતી વખતે કર્મબન્ધ થાય છે. શ્રી સૂત્રકૃતાઙ્ગ સૂત્રમાં એ રીતે સંયતને આધાકર્મિક દાન આપવાથી ફળની ભજના સ્પષ્ટપણે જણાવી છે. આધાકર્મિકદાનને એકાન્તે દુષ્ટ માનનારને શ્રી સૂત્રકૃતાઙ્ગ સૂત્રનો વિરોધ સ્પષ્ટ છે.

શ્રી સૂત્રકૃત સૂત્રનો વિરોધ દૂર કરવા માટે આધાકર્મિકદાનને એકાન્તે દુષ્ટ માનનાર એમ કહી શકશે નહિ કે સૂત્રની વાત આધાકર્મિક લેનાર સંયતમાત્ર માટે છે પરંતુ આધાકર્મિક દાન આપનાર ગૃહસ્થ માટે નહિ. આવો અર્થ નહિ કરી શકવાનું કારણ એ છે કે સૂત્રમાં ‘અન્યોન્ય’ પદનો પ્રયોગ છે. તેનો અર્થ ‘પરસ્પર’ - આ પ્રમાણે હોવાથી આધાકર્મિકદાન આપનાર અને લેનાર - બંન્નેના માટેની એ વાત છે. તેથી ઉપર જણાવેલા અર્થથી જુદો અર્થ કરવાની કોઈ જ

શક્યતા નથી.

“ શ્રી સૂત્રકૃતસૂત્રમાં અહાગડાઈ ધુંજંતિ...ઈત્યાદિ જે પાઠ છે તે; સ્વરૂપથી જે અસાવધ-ગૃહસ્થે પોતાના માટે કરેલું-છે; તેના ઉપયોગમાં ફળની ભજનાને જણાવે છે. આધાર્મિક તો એકાન્તે દુષ્ટ જ છે. યથાકૃત (ગૃહસ્થે પોતાના માટે બનાવેલ) અશનાદિના પરિભોગના વિષયમાં રાગ કે દ્વેષને આશ્રયીને ફળની પ્રાપ્તિનો અભાવ અને કર્મબન્ધ થાય છે તેમ જ રાગ કે દ્વેષના અભાવને આશ્રયીને કર્મબન્ધનો અભાવ થાય છે..ઈત્યાદિ જણાવે છે.” આ પ્રમાણે કહેવાનું ઉચિત નથી. કારણ કે સ્વરૂપથી અસાવધ અશનાદિના દાનમાં કે પરિભોગમાં ફળનો વિકલ્પ જણાવવાનું કોઈ જ તાત્પર્ય નથી. તે પરિશુદ્ધ હોવાથી તેમાં વસ્તુતઃ કોઈ દોષ નથી. રાગાદિને લઈને દોષ તો સર્વત્ર છે. એનું નિરૂપણ કરવાનું અહીં કોઈ પ્રયોજન નથી. ॥ ૧-૨૬ ॥

અસંયતને શુદ્ધ દાન આપવું અને અસંયતને અશુદ્ધદાન આપવું-આ ત્રીજા અને ચોથા ભાંગાને આશ્રયીને અનિષ્ટ વર્ણવાય છે-

શુદ્ધં વા યદશુદ્ધં વાઽસંયતાય પ્રદીયતે ।

ગુરુત્વબુદ્ધ્યા તત્કર્મબન્ધકૃન્નાનુકમ્પયા ॥ ૧-૨૭ ॥

શ્લોકાર્થ સ્પષ્ટ છે. આશય એ છે કે સુપાત્રને આશ્રયીને દાનના પહેલા અને બીજા પ્રકારના ફળનું વર્ણન કર્યું. હવે જે સુપાત્ર નથી એવા અસંયતને આશ્રયીને શુદ્ધ દાન આપવા સ્વરૂપ ત્રીજા ભાંગાનું અને અશુદ્ધ દાન આપવા સ્વરૂપ ચોથા ભાંગાનું વર્ણન આ શ્લોકથી કર્યું છે. અસંયતને ગુરુ માનીને શુદ્ધ કે અશુદ્ધ દાન આપવામાં આવે તો અસાધુમાં સાધુપણાની બુદ્ધિના કારણે કર્મબન્ધ થાય છે.

અસાધુને સાધુ માનવાનું કામ ખૂબ જ ખરાબ છે. અસાધુને સાધુ માનીને તેમને અશુદ્ધ કે શુદ્ધ દાન આપવું એ તો એથીયે ભયંકર છે. એમાં તો એકાન્તે શ્રીતીર્થકરપરમાત્માના પરમતારક વચનની ઘોર અવજ્ઞા થાય છે. સાધુ અને અસાધુ-એ બે વચ્ચેના ભેદને સમજ્યા વિના અસાધુને સાધુ માની ભક્તિ કરવાથી શ્રી સર્વજ્ઞભગવન્તોની સર્વજ્ઞતા ઉપરનો અવિશ્વાસ વ્યક્ત થતો હોય છે. જેઓશ્રીના પરમતારક વચનથી જ સુપાત્રદાનની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી હોય અને તે વખતે સુપાત્ર-કુપાત્રનો વિવેક પણ ન હોય- એ ખૂબ જ વિચિત્ર મનોદશાને વર્ણવે છે. માત્ર વેષ જોઈને કે સામાન્ય બાહ્ય ગુણોને જોઈને સુપાત્રદાન કરવાથી કર્મબન્ધ થાય છે. મોક્ષપ્રાપ્તિનું જે કારણ હતું તે કર્મબન્ધનું જો કારણ બનતું હોય તો તેનું કારણ એ છે કે સુપાત્ર અને કુપાત્રનો વિવેક કર્યો નથી. સુપાત્રદાન કરનારે એ વિવેક ચૂકવો ના જોઈએ. સુપાત્ર અને કુપાત્ર-બંને ઉપર સમદૃષ્ટિ રાખીને ભક્તિ કરવાથી સુપાત્રની અવજ્ઞા થતી હોય છે. સુસાધુ અને કુસાધુ વચ્ચેનો ભેદ પરખવાનું સરળ નથી. એ માટે ખૂબ જ ઉપયોગપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો પડે. “સંયત અને અસંયતની વચ્ચેના ફરકને જોવાની આવશ્યકતા નથી. ગમે તેમ તોય આપણા કરતાં સારા છે. તેમની ભક્તિ કરવામાં એકાન્તે લાભ છે.” વગેરે વાતોનો આ શ્લોકની સાથે મેળ બેસે એવો નથી. એવી વાતોને કાને ધર્યા વિના સંયત અને અસંયતનો વિવેક કરીને જ સુપાત્રદાન કરવું જોઈએ. અન્યથા અપાત્રને- અસંયતને- સંયત માનીને શુદ્ધ કે અશુદ્ધ દાન આપવાથી કર્મબન્ધ જ થશે.

અહીં યાદ રાખવું જોઈએ કે અસંયતને દાન આપવાનો નિષેધ નથી. અસંયતને ગુરુ માનીને જ દાન આપવાનો નિષેધ છે. અસંયતનાં દુઃખ દૂર કરવાની ભાવનાથી અથવા તો ઘરે આવ્યા છે તો ઔચિત્ય

જાળવવું જોઈએ - એવી ભાવનાથી અસંયતને અનુકમ્પાદાન કે ઉચિતદાન આપવ્તનો નિષેધ નથી. એ દાનથી કર્મબન્ધ થતો નથી. કારણ કે અનુકમ્પાદાનનો કોઈ પણ સ્થાને શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ નિષેધ કર્યો નથી... ઈત્યાદિ પૂ. ગીતાર્થ ભગવન્તો પાસેથી બરાબર જાણી લેવું જોઈએ. ॥ ૧-૨૭ ॥

અસંયતને શુદ્ધ કે અશુદ્ધ દાન આપવાથી જે અનિષ્ટ પ્રાપ્ત થાય છે તેની ભયંકરતાને દૃષ્ટાન્તથી જણાવાય છે-

દોષપોષકતાં જ્ઞાત્વા તામુપેક્ષ્ય દદજ્જનઃ ।

પ્રજ્વાલ્ય ચન્દનં કુર્યાત્ કષ્ટામઙ્ગારજીવિકામ્ ॥ ૧-૨૮॥

અસંયતને ગુરુ માનીને ભક્તિપૂર્વક દાન આપવાથી તેની અસંયતતા સ્વરૂપ દોષનું પોષણ થાય છે- એમ જાણવા છતાં તેની ઉપેક્ષા કરીને જેઓ અસંયતને શુદ્ધ કે અશુદ્ધદાન આપે છે તેઓ ચંદનનાં કાષ્ઠને બાળીને કોળસા બનાવવાનો કષ્ટમય વ્યાપાર (ધંધો) કરે છે. - આ પ્રમાણે અદઠાવીસમા શ્લોકનો અર્થ છે. એનો આશય સમજી શકાય છે કે - આપણી પાસે ચંદનનાં કાષ્ઠ હોય અને તેને બાળીને કોળસા બનાવીને જીવનનો નિર્વાહ કરવાનો આપણને પ્રસંગ આવે તો એ કેટલું ખરાબ કહેવાય - એ આપણે સમજી શકીએ છીએ. બસ ! આવી જ સ્થિતિ; અસંયતને સંયત માનીને દાન આપવાથી સર્જાય છે. ચંદનના કાષ્ઠની કિંમત કેટલી અને કોળસાની કિંમત કેટલી - એનો જેને ખ્યાલ છે; તે માણસ ચંદનનાં કાષ્ઠના અંગારાથી આજીવિકા ચલાવવાનો વિચાર પણ ના કરે. સુપાત્રદાનનું મહત્ત્વ જેને ખ્યાલમાં છે, તે કુપાત્રને સુપાત્ર માનીને દાન આપવાનો વિચાર ન જ કરે - એ સમજી શકાય છે.

વર્તમાનમાં ઉપર જણાવેલી વાતની ઘોર ઉપેક્ષા સેવાય છે. માર્ગ

દર્શાવવાના સ્થાનેથી પણ સુપાત્ર-કુપાત્રનો વિવેક કરવા પ્રત્યે દુર્લભ્ય કરાય છે-એ ખૂબ જ અનુચિત છે. માર્ગદર્શકોએ ગૃહસ્થ દાતાઓને સંયત અને અસંયતનો ભેદ સ્પષ્ટપણે સમજાવવો જોઈએ. સાથે સાથે અસંયતને ભક્તિપૂર્વક દાન આપવાથી ખૂબ જ અનિષ્ટ થાય છે- એ પણ સમજાવવું જોઈએ. બધાને સરખા માનવાની વાત આ શ્લોકને અનુરૂપ નથી. માત્ર પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે શાસ્ત્ર-નિરપેક્ષ વાતો કરવાથી પરમતારક શ્રી જિનશાસનનું ગૌરવ વધતું નથી...॥૧-૨૮॥

દાનના ચાર ભાંગા(પ્રકાર)નું નિરૂપણ કરીને હવે સુપાત્રના પ્રકાર જણાવાય છે -

અતઃ પાત્રં પરીક્ષેત દાનશૌણ્ડઃ સ્વયં ધિયા ।

તત્ ત્રિધા સ્યાન્મુનિઃ શ્રાદ્ધઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિસ્તથાપરઃ ॥૧-૨૯॥

સંયતને શુદ્ધદાન અને કારણે અશુદ્ધ દાન આપવાથી ઈષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય છે; અને અસંયતને શુદ્ધ કે અશુદ્ધદાન આપવાથી અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી દાન આપવામાં તત્પર એવા ગૃહસ્થે પાત્ર (સદસત્પાત્ર) ની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. તે પાત્ર (સત્પાત્ર) ત્રણ પ્રકારનું છે. મુનિ, શ્રાવક અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ : આ ત્રણ પાત્ર, દાન આપવા માટે યોગ્ય છે. કહેવાનો આશય એ છે કે સુપાત્રદાન કરવાની ભાવનાવાળાએ સુપાત્રને બરાબર શોધી લેવું જોઈએ. જે સુપાત્ર ન હોય તેને સુપાત્ર માનીને દાન આપવાથી જે અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય છે; તેનાથી દૂર રહેવા સુપાત્રને જાણી લેવાનું ખૂબ જ આવશ્યક છે.

સર્વવિરતિને ધરનારા પૂ. મુનિભગવન્તો, દેશવિરતિને ધરનારા શ્રાવકો અને સમ્યગ્દર્શનને ધરનારા સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ સત્પાત્ર છે. એની ભક્તિ ભવથી નિસ્તારનારી છે. ગૃહસ્થજીવનમાં મોક્ષસાધક

યોગની પ્રાપ્તિ માટે જે પ્રયત્ન કરવો પડે છે- એ પ્રયત્નની અપેક્ષાએ ખૂબ જ અલ્પ પ્રયત્ને સુપાત્રદાનનો યોગ પ્રાપ્ત થતો હોય છે. સુપાત્રદાન માટે કોઈ સાધન પ્રાપ્ત કરવાનું નથી. પોતાની પાસે જે છે તેનો ઉપયોગ કરી સુપાત્રદાન કરવાનું છે. ભવથી નિસ્તરવાની ભાવના હોય તો એ માટે સુપાત્રદાન જેવું કોઈ સરળ અને સરસ સાધન નથી. કોણ જાણે કેમ એની ઉપેક્ષા સેવાય છે - એ સમજાતું નથી. જ્યાં પણ થોડીઘણી પ્રવૃત્તિ દેખાય છે; ત્યાં ભવથી નિસ્તરવાની ભાવનાનાં દર્શન ભાગ્યે જ થતાં હોય છે. મોટા ભાગે, ‘આપવાથી મળે છે’-એવી ભાવના ત્યાં કામ કરતી જોવા મળે છે. આપવાથી મળે છે એમાં ના નહિ. પરંતુ આપવાનું, મેળવવા માટે નથી -એ યાદ રાખવું જોઈએ. પૂ. મુનિભગવન્તોને મુનિભગવન્ત તરીકે જાણીને જેમ સુપાત્રદાન કરવાનું છે તેમ શ્રાવકોને અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને પણ તે તે સ્વરૂપે જાણીને જ (પરીક્ષા કરીને જ) સુપાત્રદાન કરવું જોઈએ. લોકોત્તર માર્ગની પોતપોતાની યોગ્યતા મુજબ યથાશક્તિ આરાધના કરનારા પરમતારક સત્પાત્રની ભક્તિ કરવાથી ભવથી તરાય છે. ગૃહસ્થજીવનમાં પરમ આવશ્યક એવા આ સુપાત્રદાનની પ્રત્યે જે ઉપેક્ષા સેવાય છે તે કોઈ પણ રીતે અહિતકર બન્યા વિના નહિ રહે. આજે દાનની પ્રવૃત્તિ ઠીક ઠીક વધી છે પણ સાથે સાથે ઉપર જણાવ્યા મુજબના સુપાત્રદાનની પ્રવૃત્તિ પ્રમાણમાં ખૂબ જ ઘટી છે; અને હજુ પણ ઘટતી રહેશે. પાત્રાપાત્રનો વિવેક કરવાનું તો દૂર રહ્યું પરંતુ તેને સમજવાનું પણ હવે આવશ્યક જણાતું નથી. સુપાત્ર (મુનિ, શ્રાવક અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ)ની ભક્તિના નામે; સુપાત્રની અવજ્ઞા અને અપાત્રની ભક્તિ યોજનાપૂર્વક થઈ રહી છે. એ પ્રવૃત્તિની સાથે આપણને કોઈ સંબન્ધ નથી. આ શ્લોકમાં જણાવ્યા મુજબ સત્પાત્રને ઓળખીને સુપાત્રદાનમાં પ્રયત્નશીલ બની રહીએ- એટલું જ જણાવવાનું અહીં તાત્પર્ય છે.

આ સંસારથી પાર ઊતરવાની ભાવનાવાળા આત્માઓએ સત્પાત્રની પરીક્ષા કરીને જ સુપાત્રદાનમાં પ્રવૃત્ત બનવું જોઈએ. ॥૧-૨૯॥

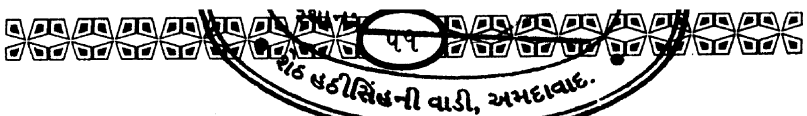
સત્પાત્રની પરીક્ષા કરીને તેમને આપેલા દાનના ફળને વર્ણવાય છે-

एतेषां दानमेतत्स्थगुणानामनुमोदनात् ।

औचित्यानतिवृत्त्या च सर्वसम्पत्करं मतम् ॥ ૧-૩૦ ॥

પૂ. મુનિભગવન્તો, શ્રાવકો અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને કરેલું દાન; તેઓશ્રીના ગુણોની અનુમોદનાથી અને ઔચિત્યનું અતિક્રમણ ન કરવાથી સર્વસમ્પત્તિને કરનારું છે. આ પ્રમાણે ત્રીશમા શ્લોકનો અર્થ છે. આશય એ છે કે પૂ. મુનિભગવન્તાદિને જ્યારે દાન અપાય છે; ત્યારે તેઓની પ્રત્યે બહુમાન હોવાથી દાન દ્વારા તેઓશ્રીના જ્ઞાનાદિગુણોની અનુમોદના થાય છે. તેમ જ આ દાન સુપાત્રમાં જ કર્યું હોવાથી અને અપાત્રમાં કર્યું ન હોવાથી ઔચિત્યનું પણ પાલન થાય છે. સુપાત્રદાન કરવા સ્વરૂપ પોતાના આચારનું ઉલ્લંઘન એ વખતે નથી. તેથી પૂ. મુનિભગવન્તાદિને અપાતા દાનથી પૂ. મુનિભગવન્તાદિમાં રહેલા તે તે ગુણોની અનુમોદના અને ઔચિત્યનું અનતિક્રમણ (અનુપાલન) થતું હોવાથી એ સુપાત્રદાન જ્ઞાનપૂર્વકનું હોવાથી સર્વસંપત્તિને આપનારું છે; અર્થાત્ પરંપરાએ મહાનન્દ સ્વરૂપ મોક્ષને આપે છે.

આથી સમજી શકાશે કે મોક્ષપ્રાપ્ત અનુષ્ઠાનનું મહત્ત્વ ખરી રીતે તેની જ્ઞાનપૂર્વકતા અને ઔચિત્યની અતિક્રમણતાના અભાવને લઈને છે. શ્રીવીતરાગપરમાત્માએ પ્રરૂપેલાં તે તે મોક્ષપ્રાપ્ત અનુષ્ઠાનો કરતાં પૂર્વે તે માટે અપેક્ષિત-જ્ઞાન-મેળવી લેવું જોઈએ અને જ્ઞાનપૂર્વક જ તે તે અનુષ્ઠાનો કરવાં જોઈએ. આમ જ્ઞાનપૂર્વક જ દાન સુપાત્રમાં દાનિત હોય એ જોઈએ કે ઔચિત્યનું અનુપાલન થાય. જો દાન સુપાત્રમાં દાનિત હોય એ

દાન અપાત્ર-કુપાત્રમાં અપાય તો ઔચિત્યનો ભંગ સ્પષ્ટ છે. ઔચિત્યનું અતિક્રમણ-એ મોટો દોષ છે. લોકોત્તર અનુષ્ઠાન ઔચિત્યના અભાવે લઘુતાને પામે છે. પરંપરાએ ગુણ અને ગુણીની અવજાને કરનારાં એ અનુષ્ઠાનો મોક્ષબાધક બની જાય છે. ॥૧-૩૦॥

પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ સુપાત્રને દાન કરવાથી પરંપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે-એ વાત સાચી; પરંતુ પૂ. મુનિભગવન્તોને દાન આપવાથી આરંભાદિ થતા નથી; પણ શ્રાવક કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને ભોજનાદિ કરાવતી વખતે આરંભાદિ થાય છે. તેથી આરંભાદિ દોષવાળા દાનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થાય - આ શંકાનું નિરાકરણ કરવા એકત્રીસમો શ્લોક છે.

શુભયોગેऽપિ યો દોષો દ્રવ્યતઃ કોઽપિ જાયતે ।

કૂપજ્ઞાતેન સ પુનર્નાનિષ્ઠો યતનાવતઃ ॥ ૧-૩૧ ॥

સાધર્મિકવાત્સલ્ય વગેરે શુભયોગોમાં દ્રવ્યથી (ભાવશૂન્ય) આરંભાદિ જે કોઈ દોષ થાય છે; તે દોષ, યતનામાં તત્પર એવા આરાધકને કૂવાના દૃષ્ટાન્તથી અનિષ્ટ નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે સત્પાત્રમાં દાન આપવાનો ભાવ જેમને છે; તેમને સાધર્મિકવાત્સલ્ય, પ્રભાવના વગેરે સ્વરૂપ શુભયોગ (પ્રશસ્ત અનુષ્ઠાન) કરવામાં જે કોઈ રાંધવા વગેરે સ્વરૂપ આરંભાદિ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે; તે દોષ કૂવાના દૃષ્ટાન્તથી તેમના માટે અનિષ્ટનું કારણ બનતો નથી. કારણ કે યતનામાં પ્રયત્નશીલ એવા એ આત્માઓનો શુભયોગ, સ્વરૂપથી સાવધ હોવા છતાં અનુબન્ધ (ભાવ) થી નિરવધ (પાપરહિત) છે. અન્યત્ર (ઓધનિર્યુક્તિ... વગેરેમાં) પણ એ વાત જણાવી છે કે-સૂત્રમાં જણાવેલી વિધિથી યુક્ત અને અધ્યાત્મની વિશુદ્ધિથી યુક્ત એવા યતનાપરાયણ આત્માને

તે તે શુભયોગની પ્રવૃત્તિ વખતે જે વિરાધના થાય છે; તે નિર્જરાસ્વરૂપ ફળને આપનારી બને છે.

સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ વિવિધ અનુષ્ઠાનો શાસ્ત્રમાં જે પ્રમાણે વિહિત છે તે પ્રમાણે વિધિપૂર્વક તે તે અનુષ્ઠાનોને કરનાર અને આત્માની શુભ પરિણતિને ધારણ કરનાર આત્મા જયણાપૂર્વક તે તે શુભયોગને કરે ત્યારે જે કોઈ જીવની વિરાધના થાય તે વિરાધના તે આત્માને કર્મની નિર્જરા સ્વરૂપ ફળને આપનારી બને છે. અહીં જે વિરાધનાને કર્મનિર્જરાની કારણ તરીકે વર્ણવી છે, તે વિરાધના આપવાદિક જાણવાની છે. આધાર્મિકાદિ દોષથી દૂષિત આહારાદિ ગ્રહણ કરતી વખતે તેમ જ નદી વગેરે ઊતરતી વખતે પૂજ્ય સાધુભગવન્તાદિને જે વિરાધનાનો પ્રસંગ આવે છે, તે વિરાધના શ્રીતીર્થકરપરમાત્માની આજ્ઞા-સાપેક્ષ હોવાથી તેને (વિરાધનાને) આપવાદિક (અપવાદપદ-પ્રત્યયિક) વિરાધના કહેવાય છે. તેને છોડીને બીજી બધી વિરાધના; આજ્ઞાનિરપેક્ષ હોવાથી આપવાદિક નથી. યતના (જીવઘાતના પરિણામનો અભાવ, જીવરક્ષાનો પરિણામ...વગેરે) કરવામાં તત્પર એવા આત્માઓને અપવાદે થતી વિરાધના કર્મનિર્જરાનું કારણ બને છે. બીજી વિરાધના તો પાપબન્ધનું જ કારણ બને છે. વિરાધના, વિરાધનાસ્વરૂપે એક હોવા છતાં ફળનો જે ફરક છે તે તેના ઉપાયભૂત ક્રિયાવિશેષના કારણે છે. સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ ક્રિયા જ્ઞાનપૂર્વકની અને યતનાપૂર્વકની હોવાથી તેમાં થતી વિરાધનાના કારણે કર્મની નિર્જરા થાય છે. બીજી વિરાધના; તેવા પ્રકારની જ્ઞાનાદિપૂર્વકની ક્રિયા સમ્બન્ધી ન હોવાથી તેનાથી પાપનો બન્ધ થાય છે, કર્મનિર્જરા થતી નથી. આથી સમજી શકાશે કે યતના(જયણા)ના પરિણામવાળા આત્માને શુભયોગમાં પણ જે કોઈ દ્રવ્યથી દોષ થાય છે; તે દોષ આગમપ્રસિદ્ધ કૂવાના દૃષ્ટાન્તથી અનિષ્ટ બનતો નથી. પાણી

મેળવવાની ઈચ્છાથી કૂવો ખોદતી વખતે થાક લાગે, તરસ લાગે, ધૂળથી કપડાં-શરીર ખરડાય અને કાદવ વગેરે ઊડે... ઈત્યાદિ અનિષ્ટ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ એ બધાં જ અનિષ્ટો કૂવાના પાણીથી દૂર થાય છે. આવી જ રીતે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની આજ્ઞા મુજબ વિધિપૂર્વક જયણાથી સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ શુભયોગ કરતી વખતે જે કોઈ જીવવિરાધનાદિ સ્વરૂપ દોષ થાય છે તે; તે અનુષ્ઠાનથી થતી કર્મનિર્જરાના કારણે દૂર થાય છે. આ રીતે ઉપર જણાવ્યા મુજબ ચતનાવન્તને શુભયોગમાં જે કોઈ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે તે અનિષ્ટ થતો નથી. અહિંસાદિ ધર્મ જેમ કર્મનિર્જરાનું કારણ છે; તેમ અપવાદપદપ્રત્યયિક વિરાધના (સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ શુભયોગમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ થતી વિરાધના) પણ કર્મનિર્જરાનું કારણ છે.

આ વિષયમાં કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે - જ્યાં વર્જનનો અભિપ્રાય (જીવવિરાધના ન થાય-એવી ઈચ્છા) છે ત્યાં જે નિર્જરા થાય છે તેની પ્રત્યે; જીવઘાતના પરિણામ વિના થયેલી જીવવિરાધના પ્રતિબન્ધકના અભાવ રૂપે કારણ છે. સામાન્ય રીતે કોઈ પણ કાર્યની પ્રત્યે કારણસામગ્રી કારણ છે. એ સામગ્રી હોવા છતાં કોઈ પ્રતિબન્ધક હોય તો કાર્ય થતું નથી. તેથી કારણસામગ્રીની સાથે પ્રતિબન્ધકનો અભાવ પણ કાર્યમાત્રની પ્રત્યે કારણ હોય છે. અગ્નિથી દાહની ઉત્પત્તિ થાય છે. પરંતુ ચન્દ્રકાન્તમણિ, મન્ત્ર કે ઔષધિવિશેષની વિદ્યમાનતામાં દાહ થતો ન હોવાથી દાહની પ્રત્યે મણિમન્ત્રાદિ પ્રતિબન્ધક મનાય છે અને તેનો અભાવ (પ્રતિબન્ધકાભાવ) દાહની પ્રત્યે કારણ મનાય છે. તેમ નિર્જરાની પ્રત્યે જીવવિરાધના પ્રતિબન્ધક હોવા છતાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિ શુભયોગમાં જીવવિરાધનાથી પણ નિર્જરા થતી હોવાથી વર્જનાભિપ્રાયથી થનારી એ વિશિષ્ટ નિર્જરાની પ્રત્યે; જીવઘાતપરિણામથી અજન્ય (નહિ

થયેલી) જીવવિરાધના સ્વરૂપ પ્રતિબંધકાભાવ કારણ છે. અને જીવઘાતપરિણામથી જન્ય જીવવિરાધના તાદૃશ (તેવા પ્રકારની) નિર્જરાની પ્રત્યે પ્રતિબંધક છે. - આ પ્રમાણે કેટલાક લોકોનું જે કથન છે તે અપૂર્વ વ્યાખ્યાન સ્વરૂપ છે અને આગમની તર્ક (વિચારણા)- કુશળતા પણ તેમની અપૂર્વ છે ! કારણ કે કેવળ વિરાધનાને તેઓ પ્રતિબંધક માનતા નથી, જીવઘાતના પરિણામથી જન્ય એવી વિરાધનાને તેઓ પ્રતિબંધક માને છે. એ વિશિષ્ટ વિરાધનાના અભાવને; પ્રતિબંધકના અભાવ સ્વરૂપે તેઓ નિર્જરાની પ્રત્યે કારણ માને છે.

જીવઘાતપરિણામજન્ય જીવવિરાધના સ્વરૂપ પ્રતિબંધકનો અભાવ ત્રણ પ્રકારનો છે. વિશિષ્ટ એટલે વિશેષણવિશિષ્ટ વિશેષ્ય. જીવઘાતપરિણામજન્ય જીવવિરાધનાને પ્રતિબંધક માનીએ તો ત્યાં 'જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ' એ જીવવિરાધનાનું વિશેષણ છે અને જીવવિરાધના તેનું વિશેષ્ય છે. કોઈ વાર વિશેષણ ન હોવાથી; કોઈ વાર વિશેષ્ય ન હોવાથી અને કોઈ વાર બંને ન હોવાથી વિશિષ્ટનો અભાવ પ્રાપ્ત થાય છે, જેને અનુક્રમે વિશેષણાભાવપ્રયુક્ત વિશિષ્ટાભાવ; વિશેષ્યાભાવપ્રયુક્ત વિશિષ્ટાભાવ- અને ઉભયાભાવ- પ્રયુક્ત વિશિષ્ટાભાવ કહેવાય છે. ઘટવિશિષ્ટ પટનો અભાવ; ઘટના અભાવના કારણે, પટના અભાવના કારણે અને ઘટ અને પટ- એ બેના અભાવના કારણે જેમ ત્રણ રીતે મળે છે તેમ જીવઘાતપરિણામજન્ય જીવવિરાધનાનો અભાવ પણ ત્રણ રીતે મળે છે. જ્યાં જીવઘાતનો પરિણામ નથી અને જીવવિરાધના છે; જ્યાં જીવઘાતપરિણામ છે, પણ જીવની વિરાધના નથી અને જ્યાં જીવઘાતનો પરિણામ નથી તેમ જ જીવવિરાધના પણ નથી. અહીં બધે જ જીવઘાતપરિણામથી જન્ય જીવવિરાધનાનો અભાવ છે. જે લોકો જીવઘાતપરિણામજન્ય

જીવવિરાધનાને નિર્જરાની પ્રત્યે પ્રતિબંધક માનીને તેના અભાવને નિર્જરાની પ્રત્યે કારણ માને છે; તેમને એ ત્રણે સ્થળના અભાવને નિર્જરાની પ્રત્યે કારણ માનવાનો પ્રસંગ આવશે. તેથી જ્યાં જીવઘાતનો પરિણામ નથી પરંતુ જીવવિરાધના છે (સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિમાં) એટલે કે જ્યાં વિશિષ્ટાભાવ શુદ્ધવિશેષ્યસ્વરૂપ છે ત્યાં જેમ નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેવી જ રીતે જ્યાં જીવઘાતનો પરિણામ છે અને જીવવિરાધના નથી; (જયણા વિના કરાતા કોઈ કાર્યમાં) એટલે કે જ્યાં વિશિષ્ટાભાવ શુદ્ધ વિશેષણ સ્વરૂપ છે ત્યાં પણ જીવઘાતના પરિણામથી નિર્જરા માનવાનો એ મૂર્ખ લોકોને પ્રસંગ આવશે. અહીં યાદ રાખવું જોઈએ કે દરેક વખતે વિશેષણાભાવપ્રયુક્તવિશિષ્ટાભાવ (ઘટાભાવપ્રયુક્ત ઘટવિશિષ્ટ પટાભાવ)- શુદ્ધવિશેષ્ય (પટ) સ્વરૂપ જ બને છે અને વિશેષ્યાભાવપ્રયુક્ત વિશિષ્ટાભાવ (પટાભાવપ્રયુક્ત ઘટવિશિષ્ટપટાભાવ) શુદ્ધવિશેષણ (ઘટ) સ્વરૂપ જ બને છે- એવું નથી. ઘટવિશિષ્ટ પટના અભાવ સ્થળે એ બરાબર છે પરંતુ ઘટાભાવવિશિષ્ટ પટ અથવા તો ઘટવિશિષ્ટ પટાભાવ...ઈત્યાદિના અભાવ સ્થળે એવું નહિ બને - એ ભણાવનાર પાસેથી બરાબર સમજી લેવું જોઈએ. (ન્યાયની પરિભાષાથી સર્વથા અપરિચિત એવા વાંચકો માટે આ એકત્રીસમા શ્લોકનું વિવરણ થોડું નહિ, ઘણું અઘરું જણાશે. પરંતુ એનો કોઈ જ વિકલ્પ નથી. જિજ્ઞાસુએ થોડી સ્થિરતા કેળવી અધ્યાપક પાસેથી સમજી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.) વિશેષણાભાવપ્રયુક્ત વિશિષ્ટાભાવ અને વિશેષ્યાભાવપ્રયુક્ત વિશિષ્ટાભાવ સર્વત્ર શુદ્ધવિશેષ્ય સ્વરૂપ અને શુદ્ધવિશેષણ સ્વરૂપ નથી હોતો. એ આશયથી જ ‘શુદ્ધવિશેષ્યસ્વરૂપત્વે’ અને ‘શુદ્ધવિશેષણરૂપસ્યાઽપિ’ - આ ઉલ્લેખ છે.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ જીવઘાતપરિણામથી જન્ય એવી

વિરાધનાને; વર્જનાભિપ્રાયથી ઉત્પન્ન થનારી નિર્જરાની પ્રત્યે પ્રતિબંધક માનીએ અને કેવળ વિરાધનાને પ્રતિબંધક ન માનીએ તો; જીવઘાતપરિણામથી જન્ય એવી વિરાધનાનો વિશેષ્યાભાવને લઈને જે અભાવ શુદ્ધવિશેષણસ્વરૂપ (જીવઘાતપરિણામસ્વરૂપ) છે તેનાથી પણ નિર્જરાની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ આવે છે. તેના નિવારણ માટે એમ કહેવામાં આવે કે-વર્જનાભિપ્રાયસ્થળે જે વિરાધના થાય છે; તેનું જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ જે સ્વરૂપ છે-તે વર્જનાભિપ્રાયના કારણે રહેતું નથી. આશય એ છે કે જીવઘાતના પરિણામથી જે જન્ય છે તેને જ વિરાધના કહેવાય છે. જેમાં જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ નથી તે વિરાધના નથી. વર્જનાભિપ્રાયસ્થળે વર્જનાભિપ્રાય(જીવનો ઘાત ન થાય એવી ઈચ્છા)ના કારણે વિરાધનાનું ‘જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ’ સ્વરૂપ જ રહેતું નથી. તેથી ‘જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ’ સ્વરૂપ વગરની તે વિરાધના અસત્ છે. અસદ્ એવી તે વિરાધના; નિર્જરાની પ્રત્યે પ્રતિબંધક બનતી નથી. પ્રતિબંધક તો જે સત્-વિદ્યમાન હોય તે બને છે - આ પ્રમાણે કહેનારને પૂછવું જોઈએ કે-

વિરાધનાનું આ ‘જીવવિરાધનાજન્યત્વ’ જે સ્વરૂપ છે તે ‘વિરાધના’ પદની પ્રવૃત્તિ(પદપ્રયોગાત્મક વ્યવહાર)નું નિમિત્ત છે કે વિરાધના પદાર્થનું વિશેષણ છે? કારણ કે બંને વિકલ્પમાં દોષ છે. વર્જનાભિપ્રાયસ્થળે ‘જીવની વિરાધના છે-’ એ પ્રમાણે પદનો પ્રયોગ કરાય છે અને એ પદના પ્રયોગનું કારણભૂત ‘જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ’ સ્વરૂપ નથી- એ પણ જણાવાય છે. પદની પ્રવૃત્તિના નિમિત્તના અભાવમાં પદની પ્રવૃત્તિ તો ઉન્મત્ત માણસો કરે છે. રક્ત (લાલ) પદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત લાલ રંગ છે. એના અભાવવાળા પીળાદિવસ્ત્રમાં કોઈ ‘રક્ત’ પદનો પ્રયોગ કરતું નથી. આથી સમજી શકાય છે કે-‘વિરાધના’ પદનું જીવઘાતપરિણામજન્યત્વાત્મક

પ્રવૃત્તિનિમિત્ત નથી અને વિરાધના છે- આ પ્રમાણેનાં વચન ઉન્મત્તનો પ્રલાપ છે. બીજે વિકલ્પ સ્વીકારીએ તો ઉપર જણાવેલો દોષ કાયમ જ છે. ‘જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ’; એ વિરાધનાનું જો વિશેષણ હોય તો નિર્જરાની પ્રત્યે ‘જીવઘાતપરિણામજન્યત્વવિશિષ્ટ વિરાધના’ પ્રતિબંધક હોવાથી જ્યાં વિરાધના નથી અને માત્ર જીવઘાત-પરિણામ છે, ત્યાં (વિશેષ્યાભાવપ્રયુક્ત વિશિષ્ટાભાવ સ્થળે) નિર્જરાની આપત્તિ આવશે -એ ઉપર જણાવ્યું છે જ. આથી ઉપર જણાવ્યા મુજબ કેવળ જીવઘાતપરિણામથી નિર્જરાને માનવાની આપત્તિને દૂર કરવા જે કહ્યું છે તે શ્રદ્ધાસમ્પન્ન (વિશ્વાસ રાખનારા) શિષ્યની બુદ્ધિને છેતરવા સ્વરૂપ છે.

જીવવિરાધના જો ઉપાધિસહિત ન હોય તો જ તે પ્રતિબંધક બને છે. ઉપાધિસહિત વિરાધના તો પ્રતિબંધકાભાવ સ્વરૂપ હોવાથી તેવા સ્થળે પ્રતિબંધકાભાવસ્વરૂપ કારણ હોવાથી નિર્જરાસ્વરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. આશય એ છે કે કોઈ પણ વસ્તુ પ્રતિબંધક બને કે કારણ બને તો તેની વાસ્તવિકતાને લઈને તે બને. ઉપાધિના કારણે વસ્તુ ઔપાધિક બને છે. તે વાસ્તવિક રહેતી નથી. જે ધર્મથી વિશિષ્ટ જે વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કરે છે તે ધર્મ તે વસ્તુમાં ઉપાધિ છે. (દા. ત. જપાપુષ્પ વિશિષ્ટ સ્ફટિક વસ્તુ પોતાના શ્વેતતાસ્વરૂપનો ત્યાગ કરે છે તેથી જપાપુષ્પ સ્ફટિકમાં ઉપાધિ છે તેને લઈને સ્ફટિક લાલરૂપ ધારણ કરે છે, જે સ્ફટિકની ઔપાધિકતા છે.) અહીં વર્જનાભિપ્રાય સ્થળે વર્જનાભિપ્રાયવિશિષ્ટ વિરાધના; વર્જનાભિપ્રાયના કારણે જીવઘાતપરિણામજન્યત્વાત્મક પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કરે છે. તેથી ત્યાં વર્જનાભિપ્રાય ઉપાધિ છે. એ ઉપાધિથી રહિત જ વિરાધનાને પ્રતિબંધક મનાય છે અને તેના અભાવને નિર્જરાની પ્રત્યે કારણ મનાય છે. આ પ્રમાણે કહેવાનું

ઉચિત નથી. કારણ કે વર્જનાભિપ્રાય સ્થળે જે વિરાધના છે તે વિરાધનામાં; જીવઘાતપરિણામ-જન્યત્વાત્મક સંયમનાશહેતુ(સંયમના નાશનું કારણ)સ્વરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ છે જ નહિ, તેથી વર્જનાભિપ્રાયના કારણે તેનો ત્યાગ અશક્ય છે. સંયમજીવનમાં જ્યારે જીવઘાતનો પરિણામ આવે છે ત્યારે તે પરિણામના કારણે જે પણ પ્રવૃત્તિ થાય તે સઘળીય સંયમના નાશનું કારણ બને છે. જીવઘાતપરિણામથી જન્ય વિરાધનામાં સંયમના નાશની કારણતા છે. સંયમનાશની કારણતા જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ સ્વરૂપ છે અને તે વિરાધનાનું સ્વરૂપ છે. પરંતુ વર્જનાભિપ્રાયસ્થળે વિરાધનામાં જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ સ્વરૂપ પોતાનું સ્વરૂપ જ ન હોવાથી વર્જનાભિપ્રાયને કારણે તેનો (વિરાધનાના સ્વરૂપનો) ત્યાગ શક્ય જ નથી. વિદ્યમાનનો ત્યાગ હોય છે, જે વિદ્યમાન નથી તેનો ત્યાગ અશક્ય છે.

‘વર્જનાભિપ્રાય-સ્વરૂપ ઉપાધિના કારણે જીવઘાતપરિણામ-જન્યત્વાત્મક વિરાધનાસ્વરૂપની હાનિ થાય છે’ - એનો અર્થ એ છે કે સામાન્યથી વિરાધનામાં જીવઘાતપરિણામજન્યત્વનું જે પ્રમાત્મક જ્ઞાન થતું હતું તે જ્ઞાનનો પ્રતિબંધ થાય છે. વર્જનાભિપ્રાયના કારણે વિરાધનામાં તેવું જ્ઞાન ન થવા સ્વરૂપ જ અહીં વિરાધનાના સ્વરૂપની હાનિ-ત્યાગ છે. તેથી વર્જનાભિપ્રાયવિશિષ્ટ નિર્જરાસ્થળે ઉપાધિ (વર્જનાભિપ્રાયસ્વરૂપ ઉપાધિ)વિશિષ્ટ વિરાધના પ્રતિબંધક ન હોવાથી નિર્જરા થવામાં કોઈ દોષ નથી. જપાપુષ્પવિશિષ્ટ સ્ફટિક સ્થળે પણ તેની શ્વેતતાનો ત્યાગ શ્વેતતાના જ્ઞાનના પ્રતિબંધ સ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે પણ કહેવાનું ઉચિત નથી. કારણ કે સ્ફટિકમાં તો શ્વેતતા છે અને જપાપુષ્પના કારણે તેની શ્વેતતા પ્રતીત થતી નથી. પરંતુ અહીં તો વર્જનાભિપ્રાય સ્થળે વિરાધનામાં જીવઘાતપરિણામજન્યત્વ છે જ નહિ. તેથી તેના જ્ઞાનને રોકવાનું કાર્ય વર્જનાભિપ્રાયથી કઈ રીતે

થાય? ઘટમાં પટત્વ ન હોવાથી પટત્વનું જ્ઞાન થતું નથી એનો અર્થ એ નથી કે દંડાદિના કારણે ઘટમાં પટત્વનું જ્ઞાન થતું નથી. આથી સમજી શકાશે કે વર્જનાભિપ્રાયને ઉપાધિ માનવાનું શક્ય નથી. જેના અભાવના કારણે જ જેનું જ્ઞાન થતું ન હોવા છતાં તેના જ્ઞાનનો પ્રતિબંધ કરનાર તરીકે બીજાને માનવાનું ઉચિત નથી. અન્યથા ગમે તેને ગમે તેના જ્ઞાનનો પ્રતિબંધ કરનાર માનવાની આપત્તિ આવશે. આથી સમજી શકાશે કે જીવઘાતપરિણામથી જન્ય એવી વિરાધનાને; વર્જનાભિપ્રાયવિશિષ્ટ નિર્જરાની પ્રત્યે પ્રતિબંધક માનવાનું તેમ જ ઉપાધિરહિત વિરાધનાને પ્રતિબંધક માનવાનું ઉચિત નથી.

“ઉપર જણાવ્યા મુજબ જીવઘાતપરિણામજન્ય વિરાધનાદિને પ્રતિબંધક માનવાનું ભલે ઉચિત ન હોય પરંતુ વર્જનાભિપ્રાયાભાવ વિશિષ્ટ વિરાધનાને પ્રતિબંધક માનવામાં કોઈ દોષ નથી. એટલું જ નહિ એમ કરવામાં વર્જનાભિપ્રાયને નિર્જરાની પ્રત્યે સ્વતન્ત્ર કારણ માનવાની જરૂર ન પડવાથી લાઘવ થાય છે.” - આ પ્રમાણે કહેવાનું બરાબર નથી. કારણ કે વર્જનાભિપ્રાયાભાવવિશિષ્ટ વિરાધનાને પ્રતિબંધક માનીએ તો વિરાધનાવિશિષ્ટ વર્જનાભિપ્રાયાભાવને પણ પ્રતિબંધક માનવાનો પ્રસંગ આવશે. વર્જનાભિપ્રાયાભાવને જ વિશેષણ બનાવવું જોઈએ અને વિરાધનાને જ વિશેષ્ય માનવું જોઈએ - એવા નિયમમાં કોઈ પ્રમાણ નથી. વર્જનાભિપ્રાયાભાવવિશિષ્ટ વિરાધનાને પ્રતિબંધક મનાય તો વિરાધનાવિશિષ્ટ વર્જનાભિપ્રાયાભાવને પ્રતિબંધક કેમ ન મનાય - આ રીતે બંનેને પ્રતિબંધક માનવાના પ્રસંગથી તો ગૌરવ છે.

જોકે વર્જનાભિપ્રાયાભાવવિશિષ્ટ વિરાધના અને વિરાધનાવિશિષ્ટ વર્જનાભિપ્રાયાભાવ એ બંનેમાં અર્થની દૃષ્ટિએ કોઈ ફરક પડતો ન હોવાથી આર્થિક ગૌરવ નથી. પરંતુ આ રીતે જેને પ્રતિબંધક મનાય

છે અને જેને સ્વતન્ત્ર કારણ મનાય છે તે પ્રતિબન્ધકના વિશેષણ તરીકે તે કારણના અભાવને લઈને પ્રતિબન્ધક માનવામાં લાઘવ ઈષ્ટ હોય તો દુષ્ટજ્ઞાન; દોષાભાવવિશિષ્ટબાધસ્વરૂપે જ અનુમિતિની પ્રત્યે પ્રતિબન્ધક છે - એમ માનવાનો પ્રસંગ આવશે. આશય એ છે કે શઙ્ખઃ શ્વેતઃ ઈત્યાકારક અનુમિતિની પ્રત્યે શઙ્ખઃ પીતઃ (શ્વેતત્વાભાવવાનું) આવા પ્રકારનું બાધજ્ઞાન પ્રતિબન્ધક છે. પરન્તુ પીતિમાદિ (પીળિયો વગેરે) દોષ સ્થળે શઙ્ખઃ પીતઃ આવું જ્ઞાન થાય તો તે જ્ઞાન પ્રતિબન્ધક થતું નથી. આથી સમજી શકાશે કે દોષ- (પિત્તિમાદિ)ના અભાવમાં જ બાધજ્ઞાન અનુમિતિની પ્રત્યે પ્રતિબન્ધક બનતું હોવા છતાં બાધજ્ઞાનમાં પ્રતિબન્ધકતા બાધસ્વરૂપે જ મનાય છે, દોષાભાવ(પિત્તિમાદિદોષાભાવ)વિશિષ્ટ બાધરૂપે પ્રતિબન્ધકતા મનાતી નથી. અર્થાદ્ બાધજ્ઞાન પ્રતિબન્ધક છે, દોષાભાવવિશિષ્ટ બાધજ્ઞાન પ્રતિબન્ધક મનાતું નથી. દોષાભાવ સ્વતન્ત્ર રીતે પ્રતિબન્ધ- પ્રયોજક મનાય છે. નિર્જરાની પ્રત્યે વર્જનાભિપ્રાય કારણ છે. વિરાધના પ્રતિબન્ધક છે. જ્યાં વિરાધના છે અને સાથે વર્જનાભિપ્રાય છે ત્યાં વિરાધના પ્રતિબન્ધક બનતી નથી. વર્જનાભિપ્રાયના અભાવમાં જ વિરાધના પ્રતિબન્ધક બને છે. તેથી જો વર્જનાભિપ્રાયાભાવવિશિષ્ટ વિરાધનાને પ્રતિબન્ધક માનવામાં આવે તો બાધજ્ઞાનને પણ બાધસ્વરૂપે પ્રતિબન્ધક ન માનતા દોષાભાવવિશિષ્ટ બાધ સ્વરૂપે જ પ્રતિબન્ધક માનવાની આપત્તિ આવશે....એ અધ્યાપક પાસેથી સમજી લેવું જોઈએ.

“વર્જનાભિપ્રાયાભાવવિશિષ્ટ વિરાધનાને નિર્જરાની પ્રત્યે પ્રતિબન્ધક માનવાથી દોષાભાવવિશિષ્ટબાધસ્વરૂપે દુષ્ટજ્ઞાનને (બાધાદિદોષવિષયકજ્ઞાનને); અનુમિતિ (પર્વતો વહ્નિમાન્...ઈત્યાદિ સ્વરૂપ જ્ઞાન)ની પ્રત્યે પ્રતિબન્ધક માનવાની આપત્તિ આવે છે- તે

ઈષ્ટ જ છે કારણ કે ત્યાં પણ લાઘવ થાય તો તે ઈષ્ટ છે, તેથી વર્જનાભિપ્રાયાભાવવિશિષ્ટવિરાધનાને પ્રતિબંધક માનવામાં કોઈ દોષ નથી.” -આ પ્રમાણે કહેવાનું પણ ઉચિત નથી. કારણ કે જ્યાં વર્જનાભિપ્રાયાભાવસ્વરૂપ વિશેષણ છે અને વિરાધનાસ્વરૂપ વિશેષ્ય નથી, ત્યાં વિશેષ્યના અભાવના કારણે (વિશેષ્યાભાવપ્રયુક્ત); વર્જનાભિપ્રાયાભાવવિશિષ્ટ વિરાધનાનો (પ્રતિબંધકનો) અભાવ હોવાથી નિર્જરાસ્વરૂપ ફળની પ્રાપ્તિનો અનિષ્ટ પ્રસંગ આવશે. જ્યાં વર્જનાભિપ્રાય ન હોય અને વિરાધના પણ ન હોય એવા સ્થળે વર્જનાભિપ્રાય ન હોવાથી કર્મબંધ થાય છે, નિર્જરા થતી નથી. તેથી વર્જનાભિપ્રાયના અભાવથી વિશિષ્ટ વિરાધનાને પ્રતિબંધક માનવાનું સર્વથા અનુચિત છે.

આ રીતે નિર્જરાની પ્રત્યે જીવઘાતપરિણામજન્યત્વવિશિષ્ટ વિરાધનાદિને પ્રતિબંધક માનીને તેના અભાવને નિર્જરાની પ્રત્યે કારણ માનવાથી દોષ આવે છે. તેથી નિર્જરાની પ્રત્યે જે કારણ છે તે જણાવતાં ગ્રન્થકારશ્રી ફરમાવે છે કે વર્જનાભિપ્રાય જ નિર્જરાસ્વરૂપ ફળવિશેષની પ્રત્યે નિશ્ચયનયથી કારણ છે. મૂળ શ્લોકમાં યતના - પરાયણ આત્માને; કૂપદૃષ્ટાન્તથી દ્રવ્યથી થતી વિરાધનાને જે નિર્જરાની કારણ તરીકે વર્ણવી છે - તે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ છે. વર્જન(જીવવિરાધનાનો પરિહાર)ની ભાવનાને અનુસરનારી સાધર્મિકવાત્સલ્યાદિની તે તે પ્રવૃત્તિઓ નિર્જરાનું કારણ બને છે... આ બત્રીશીના આ એકત્રીસમા શ્લોકથી જણાવેલી વાત; દાર્શનિકપરિભાષાથી જેઓ પરિચિત નથી, તેમને તે સમજવાનું થોડું અઘરું છે, જિજ્ઞાસુઓએ એ માટે પૂરતો પ્રયત્ન કરી અધ્યાપકાદિ પાસેથી સમજી લેવી જોઈએ. ॥ ૧-૩૧ ॥

પ્રકરણના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં જણાવાય છે-

इत्थं दानविधिज्ञाता धीरः पुण्यप्रभावकः ।

यथाशक्ति ददद् दानं परमानन्दभाग् भवेत् ॥ १-३२ ॥

આ રીતે દાન આપવાની વિધિના જ્ઞાતા અને ધર્મની પ્રભાવનાને કરનારા એવા ધીર આત્માઓ પોતાની શક્તિનું અતિક્રમણ કર્યા વિના દાન આપવાથી પરમાનંદના ભાજન બને છે અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે બત્રીશમા શ્લોકનો અર્થ છે. એનો આશય યાદ રાખ્યા વિના છૂટકો નથી. ગમે તે દાન હોય પરંતુ તે વિધિપૂર્વક જ કરવું જોઈએ. અવિધિપૂર્વક દાન આપવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પાત્રાપાત્રનો વિવેક; આદર, સત્કાર અને સન્માનાદિ; ત્યાગની વૃત્તિ; આ લોકાદિના ફળની અનપેક્ષા; તરવાની ભાવના અને ન્યાયસમ્પન્નવિભવાદિ.... વગેરે દાનવિધિનાં અંગો છે. દાન આપનારા ધીર હોવા જોઈએ. ગમે તેવી ખરાબ સ્થિતિમાં પણ દાન આપવાની પ્રવૃત્તિથી વિચલિત બનવું ના જોઈએ. દુઃખ વેઠી લેવાની વૃત્તિ હોય અને બીજી કોઈ ઈચ્છા ન હોય તો ધીરજ ખૂટતી નથી. નામનાદિની કામના હોય અને અગવડ ના પડે એવી ભાવના હોય તો દાનધર્મ શક્ય નહીં બને. આ રીતે દાન કરનારા ધર્મના પ્રભાવક બની શકે છે. ગૃહસ્થો આ દાનધર્મની આરાધના દ્વારા સાચી રીતે ધર્મની પ્રભાવનાને કરનારા બને છે. પોતાનાં નામ કે કીર્તિ વગેરેનો વિચાર કર્યા વિના માત્ર ત્યાગ કરવાની વૃત્તિથી અને તરવાની ભાવનાથી સુપાત્રદાનાદિ શક્તિ અનુસાર વિહિત છે. આપણી શક્તિ કેટલી છે તેનો સારી રીતે ક્યાસ કાઢી શક્તિને ઇપાવ્યા વિના અને શક્તિનું અતિક્રમણ કર્યા વિના દાન આપવાનું છે. આવી જાતનું દાન જ મોક્ષનું કારણ બને છે. બચાવીને આપવાની વૃત્તિ દાનને યથાશક્તિ બનવા દેતી નથી. આજની પરિસ્થિતિ તદ્દન વિચિત્ર છે. યથાશક્તિ વિધિ અને ધર્મની પ્રભાવના વગેરે;

॥ इति श्रीद्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिकायां प्रथमा दानद्वात्रिंशिका ॥

